

Viipuri kartoissa

Jussi Iltanen:

Viipurin historiallinen kartasto. Kaupungin vaiheet keskialjalta nykypäivään. Karttakeskus 2017. 176 s. ISBN 978-952-266-5041.

Viipurista on kirjoitettu paljon, mutta ei ennen mitään tällaista! Maantieteilijä Jussi Iltanen tarjoilee noin 150 erilaisen kartan avulla hienon aikamatkan Viipurin kaupungin ja sen lähiympäristön historiaan linnan rakentamisesta 1290-luvulta vuoteen 2017. Tuloksena on verratton tietokirja, jossa lukija johdatellaan erikoislaatuisten kaupungin historiaan karttamateriaalin avulla. Eikä vain yleis- ja asemakaavojen historiaan vaan myös asutus- ja väestöhistoriaan, maankäytön historiaan, liikenneinfrastruktuurin historiaan, linnoittamisen historiaan, sotahistoriaan ja matkailun historiaan.

Iltanen kirjoittaa hyvin ja ytimekkäästi sortumatta mutkikkaille Viipurin historian sivupoluille. Tekijä on valinnut esitystavakseen niukan faktaperusteisen metodin, jossa ei ole pyritty uuden tutkimustiedon tai tulkin-tojen esilletuomiseen. Sen sijaan Iltanen on halunnut tuoda spatiaalisen näkökulman kaupungin historiaan, mikä onkin ollut onnistunut valinta. Tässä suhteessa Iltasen metodi on lähellä arkkitehti Petri Neuvosta, jonka Viipurin rakennusperintöä käsittelevät teokset ovat avanneet myös historioitsijoille uusia näkökulmia kaupungin menneisyyteen. Neuvonen väitteli tohtoriksi Aalto-yliopiston arkkitehtuurin laitokselta marraskuussa 2017 tutkimuksellaan *Linnoituksesta historialliseksi muistomeriksi: Viipurin vanhakaupunki 1856–1939*.

Kaikista Suomen kaupungeista Viipuri onkin kenties mielenkiintoisin ja jännittävin. Tämä johtuu sen asemasta rajakaupunkina, jonka isäntinä ovat vuoron perään olleet ruotsalaiset, venäläiset ja suomalaiset. Ruotsalaista kautta kesti noin 400 vuotta (1290–1710), venäläistä reilut 200 vuotta (1710–1917), suomalaista 25 vuotta (1917–1940/1941–1944) ja toista (neuvostoliittolais-)venäläistä pian 75 vuotta (1944–). Kukin isäntä on jättänyt kaupunkiin omat jälkensä, minkä lisäksi sodat, piiritykset ja tulipalot ovat dramaattisesti runnelleet kaupunkia. Toisaalta ne ovat myös tarjonneet tilaisuuden kehittää kaupungin asemakaavaa ja uudistaa esimerkiksi julkisten rakennusten sijoittelua.

Ruotsalaisen kauden tunnuksina on pidettävä Viipurin linnaa, muureilla ympäröityä Linnoituksen kaupunginosaa ja sen itäpuolelle 1500-luvun jälkipuoliskolla rakennettua Vallin bastionilinnosuosaa. Ruotsin 1600-luvun yhtenäiskulttuurissa vanhojen keskiaikaisten kaupunkien sokkeloiset asemakaavat pyrittiin reguloimaan eli pakottamaan ruutuasemakaavaan. Olof Gangiuksen vuonna 1637 laatimassa Viipurin ensimmäisessä asemakaavakartassa näkyy kaupungin keskiaikainen rakenne vielä hyvin. Regulointi toteutettiin vuoden 1652 kaupunkipalon jälkeen, ja se perustui vuosina 1640 ja 1642 laadittuihin suunnitelmiin, jotka Iltanen esittelee lukijalle. Regulointi ei kuitenkaan ulottunut kortteleiden sisäpuolelle.

Vuodesta 1710 lähtien Viipuri kuului Venäjään, ja siitä tuli pääkaupunki Pietarin tärkeä luoteinen etuvarustus. Venäläisen 1700-luvun Viipurin tunnuksena on pidettävä juuri ennen hattujen sotaa 1740 valmistunutta Pyhän Annan kruunua (*Kronverk Sankt Annae*) eli linnan länsipuolelle rakennettua massiivista bastionilinnostusta. 1990-luvulla linnoituksen vallihaidoissa oli tenniskenttiä ja kioskeja. Nytemmin ne on purettu, ja alue on saanut suojelustatuksen.

Iltanen ei erityisemmin korosta venäläisen Viipurin militaarista luonnetta, vaikka armeija dominoi Pyhän Annan kruunun lisäksi myös Linnoituksen ja Vallin kaupunginosia. Jälkimmäinen oli kokonaan varattu armeijalle ja tykistöille, ja edellisessäkin oli useita kasarmeja ja muun muassa suuri tykistövarikko eli arsenaali, joka näkyy vielä vuonna 1820 laaditussa Viipurin rakennuskantakartassa.

Venäjän armeijan läsnäolo näkyi ja tuntui kaupungissa vuoteen 1918 saakka, kuten Krimin sodan jälkeen rakennettu Patterinmäen linnoitusalue, Papulan kasarmit, Pyhän Annan kruunu ja kaupungin keskustan suuret Paavali I:n aikana rakennetut kasarmit kiistattomasti osoittavat. Iltanen onkin ansiokkaasti esitellyt Patterinmäen linnoittamista ja kasarmialueiden laajentamista Suomen arkistolaitoksessa säilytettävällä Venäjän armeijan karttamateriaalilla. Osa aineistosta on hankittu kopioina Venäjän Merisotalaivaston arkistosta (RGAVMF) Pietarista.

Viipuri suomalaistui nopeasti 1800-luvun jälkipuoliskolla sen jälkeen, kun Saimaan kanava oli avattu 1856, kaupungin muuri purettu 1860-luvulla ja rautatie Hel-

singistä Pietariin otettu käyttöön 1870. Uudet esikaupungit kaupungin itä-, länsi- ja pohjoispuolilla vetivät teollisuuden ja liikenteen palvelukseen pyrkivää väestöä. Iltasen laatimat väestödiagrammit osoittavat vastaansanomattomasti sen, kuinka muiden kieliryhmien edustus supistui suomalaisten kustannuksella. Tässä mielessä voisi olla perusteltua väittää kaupungin suomalaisvaiheen alkaneen jo 1870–1880-luvulla.

Iltanen esittelee 1920- ja 1930-luvuilla Otto-livari Meurmanin laatimia Viipurin yleiskaava- ja asemakaavakarttoja, jotka ohjasivat muun muassa esikaupunkien rakentamista talvisodan syttymiseen saakka. Kaupungissa herättiin tällöin myös vanhojen rakennusten suojeluun. Merkittävin uhka oli kohdistunut Pyöreään Torniin, joka jo tehdystä purkupäätöksestä huolimatta päätettiin säilyttää ja remontoida ravintolaksi. Puistot ja muut julkiset tilat kukoistivat 1930-luvun Viipurissa, ja kaupunki veti puoleensa turisteja niin koti- kuin ulkomailta. Tarvittiin lisää majoituskapasiteettia ja matkailijoille kaupunkikarttoja. Vuonna 1937 Viipurista julkaisiin matkaopas kaupunkikarttoineen peräti seitsemällä eri kielellä!

Paljon tutkimusta osakseen saaneet talvi- ja jatkosodan tapahtumat Iltanen käsittelee riittävällä tarkkuudella. Kaupungin itäiset esikaupungit olivat käytännössä kokonaan tuhoutuneet ja keskustassakin oli runsaasti vahingoittunutta rakennuskantaa. Vesi-, viemäri- ja sähköverkot olivat katkenneet. Iltanen esittelee Uno Ullbergin, Juhani Viisteen ja Otto-livari Meurmanin vuosina 1941 ja 1942 laatimia kiinnostavia asemakaavakarttasuunnitelmia, joissa kaavailtiin radikaalejakin muutoksia vanhaan keskustaan.

Jatkosodan jälkeen elämä Neuvostoliitolle siirtyneessä rauniokaupungissa oli ankeaa, mutta vähitellen infrastruktuuri saatiin kuntoon, ja maankäyttöä ja rakentamista ohjanneet asemakaavat (1950, 1953) vahvistettua. Moniin entisiin viranomaisrakennuksiin asettui vastaava venäläinen viranomainen, kuten esimerkiksi maakunta-arkistoon, postiin ja paloasemalle. Neuvosto-Viipurin laajentuminen vanhoille suomalaisille esikaupunkialueille käynnistyi vasta 1960-luvulla. Neuvostokauden kuvaamisessa Iltanen on saanut merkittävää apua Yuri Shikalovin ja Tapio Hämyksen kirjasta *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990* (2013).

Suomalaisten matkailu Viipuriin tuli mahdolliseksi 1950-luvun lopulla. Monia veti nostalgia ja kaipuu vanhaan kotikaupunkiin, joillain oli poliittisia motiiveja ja useita kiinnosti vain nähdä, millaista elämä oli syrjäisessä neuvostokaupungissa. Karttoja ei ollut saatavissa, sillä rajavyöhykkeellä sijainneesta kaupungista ei sellaisia saanut tehdä. Ensimmäinen ylimalkainen Viipurin matkailijakartta julkaistiinkin suomalaisen matkaoppaan liitteenä 1977 ja ensimmäinen venäläinen matkailijakartta vasta neuvostoaajan lopulla. Iltanen tuo hienosti esiin tämänkin karttaevoluution, jonka päätepisteenä

voitaneen pitää vuonna 1993 julkaistua suomenkielistä mutta Venäjällä valmistettua matkaopasta *Sellainen on Viipuri*, jossa oli moniosainen kaupunkikartta.

Jussi Iltasen *Viipurin historiallinen kartasto* on tärkeä lisä kaupunkia käsittelevään kirjallisuuteen. Kannattaa kiinnittää huomiota siihen, että tekijä hallitsee poikkeuksellisen pitkän historiallisen aikajänteen ja nostaa monipuolisesti esiin Viipurin kehitykseen vaikuttaneita keskeisimpiä kartta-aineistoja. Kun Iltanen on teoksen ainoa kirjoittaja, kirjan rakenne pysyy hyvin kasassa. Kuvankäsittely ja painojälki ovat pääsääntöisesti erinomaisia ja houkuttelevat lukijaa tämän tästä ottamaan suurennuslasin esiin lisätietojen hankkimiseksi.

Jyrki Paaskoski, dosentti
Helsingin yliopisto

Ihmiset liikkuvat, kulttuurit kohtaavat

Maija Ojala-Fulwood (toim.):

Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present.
De Gruyter 2018. 306 s. ISBN 978-3-11-052641-7.

Kun moderni tieteen kriteerit täyttävä historiatiede syntyi, se esitti valtiot ja kansat keskeisinä rakenteina ja toimijoina. Paikallisella tasolla kuvattiin yhteisöjen syntyä ja kehitystä. Rajat olivat tärkeitä varhaisille historiankuvaajille – eivät niinkään niiden ylittäjät – ainakaan silloin, kun kyse oli arjen liikkuvuudesta. Suomalaisen historiankirjoituksen historiassa tärkeimpiä poikkeuksia tästä liikkumisen sivuuttamisesta on se huomio, joka on kohdistettu Suomessa keskiajalla vierailleisiin hanskakauppiaisiin ja sisämaan korpiin suunnanneisiin eränkävijöihin ja uudisasukkaisiin. Sittemmin liikkuvuuden tutkimus on vakiintunut alati monipuolistuvaksi osaksi historiatieteen kenttää. Kehitykseen ovat vaikuttaneet paitsi sosiaali- ja kulttuurihistorian aseman vahvistuminen myös teknologian ja kulttuurin muutokset, jotka ovat tehneet muuttamisesta ja liikkumisesta aikaisempaa helpompaa ja laaja-alaisempaa ja siten myös historian tutkijoille otollisia ja tärkeitä tutkimuskohteita. Historioitsijat ovat kohdistaneet huomiotaan muuttamisen kaikille tasoille: maahanmuuttoon, maastamuuttoon ja maassamuuttoon. On myös oivallettu liikkuvuuteen toisinaan kuuluva tilapäisyyden ulottuvuus: on ollut (ja yhä on) yksilöitä ja ryhmiä, kuten kausityöläiset ja laukuryssät, jotka oleskelevat jossain yhteisössä eri syistä enemmän tai vähemmän tilapäisesti. Kuitenkin heilläkin on oma roolinsa noissa yhteisöissä.

Liikkuvuuden elementit ovat vahvasti läsnä Maija Ojala-Fulwoodin toimittamassa artikkelikokoelmassa. Otsikkonsa mukaisesti teos tarkastelee liikkuvuutta muuttamisen ja monikulttuurisuuden viitekehyksissä. Artikkelien aikajänne on pitkä ulottuen keskiajan lopulta 2010-luvun tapahtumiin. Johdannossa teos ankkuroidaankin myös moderneihin globaaleihin muuttoliikkeisiin, joiden vuoksi maailmassa oli vuonna 2015 yhteensä 244 miljoonaa kotiseudultaan syystä tai toisesta lähtenyt – heistä suurin osa asui Euroopassa. Myös Ojala-Fulwoodin toimittama teos keskittyy Eurooppaan tehden sen varsin monipuolisella tavalla, sillä artikkeleissa liikutaan paitsi eri vuosisadoilla myös Euroopan eri puolilla sen eteläisiä ulkorajoja myöten.

Artikkeleita on kaikkiaan kymmenen, ja ne on jaettu aiheensa puolesta kahteen osioon, joista ensimmäinen käsittelee työn vuoksi muuttaneita ja jälkimmäinen yksilöiden ja yhteisöjen kohtaamia. Omassa artikkelissaan Ojala-Fulwood tutkii keskiajan lopun ja uuden ajan alun käsityöläisten, etenkin kultaseppien liikkeitä eri kaupunkien ja eri valtakuntien välillä Itämeren alueella. Aihepiiri ja aikakausi ovat hänellä hyvin hallussa jo hänen ammattikuntia käsitelleen väitöskirjansa ansiosta. Tosin väitöskirja nosti sukupuolen merkityksen esiin artikkeleita enemmän ja selvemmin. Artikkeleitä keskittyy miehiin, joten itseäni hämmensi porvarioikeuksien hankkimista koskevan lainkohdan kääntäminen englanniksi siten, että se koskisi niin miestä kuin naista (*him or herself ... s/he*, s. 36). Ruotsinkielinen alkuteksti käyttää vain muotoa *han* ja muutenkin viittaa sanamuodoissaan vain miehiin. Toki tiedämme, emmekä vähiten Fulwood-Ojalan väitöskirjan ansiosta, että naisetkin saattoivat toimia porvariammateissa, mutta asiaa olisi voinut tuoda esiin täälläkin – myös sen suhteen, millaiset mahdollisuudet muualta tulleilla naisilla oli päästä käsityöammattien harjoittajiksi uudessa yhteisössä.

Sukupuolittuneet rakenteet ovat keskeisemmällä sijalla Riitta Laitisen artikkelissa, joka käsittelee alaluokkaista liikkuvuutta lähinnä Turkuä koskevilla aineistoilla. Maalta muuttaneet palvelijat ja löyhästä moraalista syytetyt naiset on mahdollista tavoittaa oikeuden pöytäkirjoilla, joskaan useimpien elämäkulusta ei sitten tiedetäkään sen enempää kuin heistä on kirjattu jonkin oikeusjutun yhteydessä. Laitisen toteamus siitä, että ulkomaalaista ja vierasta ilmaisevat sanat olivat harvinaisia (s. 55) voi hyvinkin pitää paikkansa Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjojen osalta, mutta toteamusta olisi kannattanut jatkaa pohtimalla sitä, miten paljon tarjolla olevat lähteet kantavat kaikkiä suullisesta aikalaispuhunnasta. Ainakaan tuntemieni ruotsalaisten aineistojen valossa en pitäisi ilmauksia harvinaisina. Väittäisin myös, että Ruotsiin keskiajalla ja uuden ajan alussa muuttaneiden saksankielisten keskuudessa voidaan lähteiden pohjalta todentaa ajatuksia etnisestä tai kansallisesta yhteenkuuluvaisuudesta. En siis häivytt-

täisi etnisyyden merkitystä aivan niin taka-alalle kuin Laitinen tekee, mutta jaan kyllä käsityksen siitä, että sosioekonomisella asemalla oli suuri merkitys muuttajan integroitumisen onnistumiselle.

Anitta Kynsilehdon artikkelin myötä tarkastelu harppaa hetkessä 2000-luvulle. Artikkelele käsittelee Algeriasta, Marokosta ja Tunisiasta Marseilleen muuttaneita naisia ja heidän mahdollisuuksiaan Ranskan työmarkkinoilla. Tarkastelu koskee siis myös kahden eri maanosan kulttuurien kohtaamista. Haastatteluihin perustuva elämänkuluanalyysi tuo esiin yhteisiä piirteitä, mutta muuttamisen ja integroitumisen sukupuolittuneet rakenteet olisivat tietysti tulleet selkeämmin esiin, jos vertailukohteina olisi käytetty myös samoilta lähtöaluilta muuttaneita miehiä.

Miehet saavatkin päähuomion Pirita Frigrenin artikkelissa Britanniassa vuosina 1850–1930 vierailleista ja asuneista suomalaisista merimiehistä. Frigren käsittelee erityisesti sitä, miten suomalaisiin merimiehiin suhtauduttiin. Eri lähdeaineistoja yhdistelevä artikkeli piirtää suomalaisista merenkävijöistä moniulotteisen kuvan. Jos jotain siitä puuttuu, niin ehkä johdanto on vielä mahtunut lyhykäinen tutkimuskirjallisuuden kautta tehty viittaus Suomessa ja muissakin Pohjoismaissa tehtyihin tutkimuksiin, joissa on käsitelty hansakauppiain ja paikallisyhteisöjen välistä vuorovaikutusta ja saksalaisista muodostettua kuvaa.

Työperäistä muuttamista koskevan osion päättää Fulwood-Ojalan yhdessä Mari Korpelan kanssa kirjoittama artikkeli kausityöläisyydestä elämäntapana ja ajanvietteenä. Ainakin keskieuropallaisiin hiihtokeskuksiin töihin suunnanneilla motiivit näyttävät liittyneen muuhunkin kuin toimeentulon hankkimiseen. Artikkelele nostaa esiin myös yksilötasolla sattumanvaraisestikin syntyneiden kontaktien ja verkostojen roolin työtilaisuuksien välittäjinä ja ylläraisen liikkuvuuden taustavoimana. Pohdittavaksi jää, missä määrin elämäntapaliikkuvuutta voitaisiin todentaa kauemmasta menneisyydestä.

Yksilöitä ja yhteisöjä koskevan osion aloittaa Ella Viitaniemen artikkeli kaupungeista maaseudulle suuntautuneesta kausityöläisyydestä. Kohteena ovat kirkkojen rakennustyömaat 1700-luvun Suomessa. Olennaista muutosta ei siis pääteemassa tapahdu, vaan työperäistä liikkuvuutta käsitellään edelleen. Viitaniemi suuntaa kuitenkin paljon huomiota myös rakentajien ja yhteisöjen väliin jännitteisiin ja konflikteihin. Alueiden välisetkin eroavaisuudet saattoivat tuottaa toiseuden kokemista etnisten eroavaisuuksien rinnalla tai asemesta.

Ulla Ijäs nostaa omassa artikkelissaan esiin Viipurissa, Narvassa ja Tallinnassa 1700- ja 1800-luvuilla asuneen saksankielisen urbaanin eliitin ja sen aineellisen kulttuurin etenkin kuluttamisen, siis rahankäytön, näkökulmasta. Ryhmä oli paitsi maantieteellisesti myös etnisesti heterogeeninen, sillä sen sukujuuret ylsivät useaan

eri maahan, mutta sitä yhdisti saksan kielen puhuminen. Ijäs tulkitsee aineellisen kulttuurin tuotteilla olleen tärkeää rooli hajanaisen ryhmän yhteenkuuluvaisuuden vahvistajana. Mielenkiintoiselle artikkelille olisi ehkä tuonut lisää syvyyttä edes lyhyt keskustelu hansakauden vastaavia ilmiöitä koskevan tutkimuksen kanssa.

Henrik Mattjus käsittelee Tampereelle ennen sisällissotaa saapuneita ulkomaalaisia samoin kuin niitä mielipiteitä, joita heistä julkisuudessa esitettiin vuonna 1918. Vaikka kyseisen vuoden tapahtumia on käsitelty vuosikymmenten mittaan monesta eri näkökulmasta, tätä teemaa ei tietääkseni ole aikaisemmin käsitelty, ainakaan tällä tarkkuudella. Artikkelia olisi havainnollistanut lisää, jos maahanmuuttajien asuinpaikkoja käsittelevä osuus (s. 209–213) olisi varustettu tutkimusajankohdan Tamperetta esittävällä kartalla.

Romanit ovat olleet Euroopan historiassa saamelaisen ohella tunnetuin liikkuvaan elämäntapaan yhdistetty ryhmä. Samu Pehkonen käsittelee suomenkielisen valtaväestön suhtautumista niin kotimaiseen romaniväestöön kuin Romaniasta saapuneisiin romanikerjäläisiin. Nykyhetken kynnykselle keskittyvä tarkastelu on taustoitettu tasapainoisesti romanien yli viisisatavuotisella historialla.

Kokoelman päättää Ilaria Tuccin artikkeli Lampedusan saaresta. Tämä Välimeressä sijaitseva saari on ollut välietappi tuhansille Eurooppaan pyrkiville afrikkalaisille. Tucci ei tarkastele niinkään näitä muuttajia kuin heidän asiaansa ajamaan syntyneitä Askavusa-liikettä. Huomiota saavat myös muut yllämainittujen elementtien eli turistit ja hieman yllättäen myös Italian armeijan perustamat tukikohdat ja tutka-asemat. Käsitteily tuntuu välillä siirtyvän liikkuvuudesta ympäristöongelmien ja kolonialismin tuomitsemiseen.

Migration and Multi-Ethnic Communities ei aihepiiriensä kirjon vuoksi tarjoa yhtenäistä synteisiä yksilöiden eikä ryhmien liikkuvuudesta eikä se sellaiseen pyrikään. Artikkelikokoelma tarjoaa sitä vastoin joukon hyvin kirjoitettuja ja vankkaan empiriaan nojaavia tapausanalyysijä, jotka toimivat konkreettisina esimerkkeinä eri lähteaineistojen hyödyntämismahdollisuuksista ja tietysti samalla myös eri tutkimusmenetelmien soveltamisesta. Tällaisenaan se on tärkeä lisä liikkuvuutta ja kulttuurien kohtaamisista koskevaan tutkimukseen. Teos on käyttäjäystävällisesti varustettu paitsi hakemistolla myös yhteisellä lähde- ja kirjallisuusluettelolla.

Marko Lamberg, FT, professori, dosentti
Tampereen yliopisto
Jyväskylän yliopisto

Järjestelmällistä tietoa 1500-luvun kirkkoherroista

Mikko Hiljanen:

Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle. JYU Dissertations 67. University of Jyväskylä 2019. 141 s. ISBN 978-951-39-7700-9.

Mikko Hiljanen on väitöskirjassaan perehtynyt 1500-luvun papistoon. Hänen Jyväskylän yliopistossa hahmottamissaan 2019 tarkastettu väitöskirjansa *Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle* koostuu pitkästä johdanto-osuudesta ja neljästä referee-arvioidusta artikkelista, jotka ovat ilmestyneet alan tieteellisissä julkaisuissa.

Artikkeliväitöskirja ei Suomen historiassa, varsinkin varhaisemmassa historiassa, ole kovin tyyppillinen. Johdannossa Hiljanen kokoaa artikkeliansa teemoja ja ilmoittaa tarkastelevansa aiheita kolmen alakysymyksen kautta: millaiseen asemaan kirkko ja kirkkoherrat joutuivat 1500-luvulla suhteessa hallitsijaan ja maalliseen esivaltaan, mikä oli heidän suhteensa paikallisyhteisöihin, ja miten he toimivat esivaltojen ja paikallisyhteisöjen välissä.

Otsikko luonnehtii kirkkoherroja suhteessa tiettyyn maantieteelliseen alueeseen, Suomeen eli ns. itäiseen valtakunnan osaan, ja suhteessa esivaltoihin, erityisesti valtioon ja sen rakennusprosessiin. Metodologisena lähtökohdaksi on prosopografinen tutkimus, jossa tekijä käyttää kokoamaan henkilö-, tulo- ja rahvaanvalitustietokantoja. Suuren osan tiedoista tekijä on koonnut ns. paimenmuisto-teoksista (verkkoaversio ks. <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto>) sekä verotus- ja valitusluetteloista.

Artikkelien tapaukset ja tilastollinen analyysi liittyvät ennen kaikkea pappien valintaan ja tulotasoon sekä esimerkitapausten kautta paikallisyhteisöjen ja esivaltojen välisiin suhteisiin. Kokoavana taustateemana on valtionrakennusprosessi ja kysymys siitä, rakennettiinko valtiota ylhäältä vai alhaalta päin. Hiljanen päätyy työssään korostamaan alhaalta päin rakentamista.

Kokonaisuutena analyysi ja artikkelit rakentavat tulokannan 1500-luvun papiston taloudellisesti ja hallinnollisesti kiristyvästä asemasta. Hiljanen analysoi kirkkoherrojen tuloja ja toteaa, että vaikeutuvasta tilanteesta huolimatta (mm. voituottojen väheneminen) kirkkoherrot erottuivat edelleen taloudellisesti hyvin toimeentulevana ryhmänä.

Myös kirkkoherrojen toiminta suhteessa hallitsijoiden kirkkopoliittikkaan tai paikallisyhteisön valitusprosesseihin osoittaa, että he olivat tärkeitä paikallisia vallankäyttäjiä ja toimijoita. Viimeisissä artikkeleissa ja johdannossa Hiljanen katse tarkentuu erityisesti vah-

vistavan vuorovaikutuksen (*empowering interaction*) näkökulmaan.

Artikkeleissa tulee hyvin esiin se, että kirkon toimintamahdollisuudet sekä maallisen ja hengellisen esivallan valtasuhteet vaihtelivat 1500-luvulla ja sen eri vuosikymmenillä merkittävästi. Kuningasperheen keskinäiset ja eri yhteiskuntaryhmien väliset valtataistelut näkyvät pappien nimityksissä, ne näkyvät pappien toimintamahdollisuuksissa ja ne näkyvät ristiriitaisina lojaliteetteina. Arjen prosesseissa papit osaltaan rakensivat modernia valtiota olemalla vuorovaikutuksessa sekä rahvaan että esivaltojen kanssa.

Kirkkoherrojen, johdonmukainen prosopografinen tarkastelu on erittäin tervetullut lisä sekä papiston toimintaa että 1500-luvun paikalliskehitystä koskevaan tutkimukseen. Esimerkiksi tuomarinvirkojen täyttööä sekä talonpoikaisten luottamustehtävien muutosta on aiemmin tutkittu, mutta papistoa ei ole aiemmin tarkasteltu vastaavalla tarkkuudella.

Hiljanen tuo esiin muun muassa sen, että kuninkaiden suuri vaikutusvalta pappisnimityksiin on aiemmin perustunut vain absoluuttisiin kuninkaiden antamiin nimitystietoihin, eikä lukua ole verrattu siihen, kuinka paljon pappeja kaikkiaan nimitettiin. Yksinkertaisten vertailulukujenkin tarjoaminen ja muiden valintaan vaikuttaneiden toimijoiden esiin nostaminen tuo esiin 1500-luvun kirkkoherranimitysten monimutkaisen maailman, puhumattakaan esimerkkitapauksista, joita valitusasiakirjat kuvaavat.

Osittain voi kysyä, missä määrin fokus on kirkkoherrojen toimijuudessa ja missä määrin käsitellään toiminnan reunaehdoja, jotka esivallat yhtäältä ja paikallisyhteisö toisaalta asettivat. Hiljanen toki toteaa, että toiminnan reunaehdoja tutkimalla saadaan tietoa siitä, millaisia toimintamahdollisuuksia kirkkoherroilla on ollut.

Yhteiskuntahistoriallinen näkökulma on väitöskirjan tärkein ansio, minkä lisäksi kirjoittaja pyrkii hakemaan keskusteluyhteyttä kirkkohistoriallisen tutkimuksen suuntaan. Johdanto-osuudessa valtionrakennuksen tutkimustradition tarkastelu jättää paikoin varjoon kirjoittajan oman äänen, mutta johdannossa ja itse artikkeleissa Hiljanen osoittaa tuntevansa hyvin sekä valtion rakentamiseen että mm. prosopografiaan liittyvän tutkimusperinteen.

Artikkeliväitöskirjoja on usein kritisoitu siitä, että niiden sisältö saattaa olla epätasaista, kun artikkelit ovat ilmestyneet kovin erilaisissa yhteyksissä. Hiljanen väitöskirjan luettuani sanoisin toisaalta, että vaikka monografian paikkaa on puolustettava, voi artikkeliväitöskirjassa näkyä positiivisella tavalla tutkimuksen ja analyysin prosessi.

Työ osoittaa kokonaisuutena hyvää tieteenalan ja aineiston hallintaa, ja Hiljanen tuo tutkimuksellaan esiin merkittävää uutta tietoa, joka tarkentaa ymmär-

rystämme 1500-luvun papistosta. Toivottavasti väitöskirjahankkeessa kootulle tietokanta-aineistolle löytyy käyttöä myös tekijän tulevissa hankkeissa.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

Uusia näkökulmia Viipurin Ruotsin aikaan

Petri Karonen (toim.):

Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710). Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita (19) 2017. 229 s. ISBN 978-952-672-164-4.

Viime vuosina Viipurin historiasta on julkaistu runsaasti uutta tutkimusta. Etenkin Viipurin 1900-lukua edeltävää historiaa on valaistu uudenlaisten metodologisten silmälasien läpi, ja tähän haasteeseen tarttuu myös Petri Karonen toimittama antologia Viipurin Ruotsin ajasta. Teos kuuluu Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran kaksiosaiseen sarjaan, jonka edeltävä osa käsittelee kaupungin historiaa vuoden 1710 historiallisen vedenjakajan jälkeisenä aikana.

Antologia tarjoaa johdannon ohella kuusi eri tahoilta avautuvaa kurkistusluukkaa Viipurin neljään vuosisataan osana Ruotsia. Artikkeleita liittää toisiinsa usean ajankohtaisen ihmistieteiden suuntauksen metodologinen sateenvarjo, joka teoksen johdannossa pohjamaalataan ennen kaikkea turkulaissävytteiseen kulttuurihistorian värimaisemaan. Kokonaisvaikutelma on kirkas, kontrastinenkin väripaletti, joka tarjoaa paljon uutta tietoa ja näkökulmia Ruotsin itäisen valtakunnanosan ehkä monikulttuurisimman kaupungin vähemmän tutkittuihin ilmiöihin ja vuosisatoihin.

Kolme ensimmäistä artikkelia tarkastelevat kirkollista, opillista ja kirjallista kulttuuria. Jyrki Knuutila ja Markus Hiekkänen tarkastelevat perinpohjaisessa artikkelissaan Viipurin kirkollista elämää ja kulttuuria koko reilun neljän vuosisadan ajanjaksolla. Artikkelit kattava katsaus niin kirkkorakennuksiin kuin liturgiaankin, ja Viipurin kirkollinen elämä asetetaan siinä laajempaan alueelliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Simo Heinisen artikkeli Viipurin lukion lehtoreista käsittelee kaikkien vuodesta 1641 vuoteen 1710 toimineen lukion (kymnaasin) lehtoreiden taustoja ja toimintaa. Prosopografinen lähestymistapa – joskin metodi jää kirjoittamatta auki ja siihen viittaa ainoastaan Petri Karonen johdannossaan – tarjoaa erittäin kiinnostavia aikaikkunoita muun muassa lehtoreiden kirjalliseen tuotantoon ja Viipurissa kirjoitetuihin ja esitettyihin näytelmiin. Artikkelin mainio lisä

ovat luettelot ja matrikelit, usein aliarvostettu osa julkaisuja. Niiden kautta lukija pääsee suoraan kiinni tähän henkilöiden joukkoon ilman, että tietoja tarvitsee halutessaan onkia erillisistä julkaisuista tai matrikkeleista. Tuija Laineen artikkeli Viipurin kirjallisesta kulttuurista valaisee kaupungin ja seurakuntien kirjanhankintaa, kaupungin kirjallisia toimijoita, lyhytaikaista kymnaasin kirjapainoa (1689–1710) sekä yksityishenkilöiden kirjanomistusta. Siitä avautuu uusia näköaloja muun muassa kaupungissa olleisiin yksityiskirjastoihin – esimerkinomainen jonkin esiin nostetun kirjaston katalogin liittäminen osaksi artikkeleita olisi ollut erinomainen lisä.

Kaksi seuraavaa artikkelia paneutuvat materiaaliin kulttuuriin. Paula Mäkelä ja Hanna Pirinen tarkastelevat Viipurin profaania esinekulttuuria 1600-luvun jälkipuoliskolla. Tutkimustehtävän ongelmallisuus avautuu heti artikkelin alussa, sillä itse esineistö on joitain fragmentteja lukuun ottamatta hävinnyt vuosisatojen syövereissä. Artikkelissa kuva esineellisestä kulttuurista rakennetaan pitkälti tekstilähteistä ja kontekstuaalisointien avulla.

Valtaosa artikkeleista käsittelee veromestari Carl Thilen ja hänen isänsä Caspar Thilen talouksien sisustusta ja esineistöä sekä kaupungin 1600-luvun lopun pitkäaikaisimman käsityöläismaalarin Valentin Betgen (k. 1691) toimintaa ja tuotantoa. Visa Immonen luo kuvan Viipurin kultasepistä ja ylellisyyskulutuksesta koko neljän vuosisadan ajanjaksona. Artikkelit käsittelevät valtaosasta kirjan artikkeleista poiketen johdannon metodologiaan ja käsitteistöihin. Aineistona toimivat niin kirjalliset lähteet, kokoelmaesineet kuin arkeologisen formaatioprosessin läpikäyneet esineetkin, mistä syntyy poikkeuksellisen käsinkosketeltava vaikutelma. Artikkelissa käydään läpi myös kultaseppien toimenkuvaa ja työtä.

Antologian päättää Kustaa H. J. Vilkkunan artikkeli Viipurin 1600-luvun vastakulttuureista, joita avataan erityisesti yhden henkilökuvan, ”skandaalikirjuri” Paul Moij’n välityksellä. Preussilaistaustainen, kauppias Anttoni Burchardtin kirjanpitäjäksi päätnyt nuorimies ja seikkailija laati 1670-luvulla viipurilaisia valtaapitäviä pilkanneen paskillin eli pilkkakirjoituksen, joka julki tultuaan joutui poliittisen valtakulttuurin hampaisiin. Moij ja hänen kirjoituksensa tarjoavat poikkeuksellisen kurkistusaukon poliittisen valtakulttuurin ja vastakulttuurien välisiin jännitteisiin ja Viipurin omailemaiseen, moniaineiseksi kaupunkiyhteisöön, josta Moij’n tausta ja persoona eivät aluksi löytäneet kotiaan.

Kokonaisuutena teos on aikamatka, jonka maisevat vaihtuvat nopeasti tasangoista vuoristomaisemiin.

Johdannossa maalattu metodologinen monipuolisuus jää kuitenkin puuttumaan eksplisiittisesti ilmaistuna suurimmasta osasta artikkeleita, vaikka sisällöllisesti ne kietoutuvatkin ajankohtaisiin historiantutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen teemoihin. Viipurin monikulttuurisuus läpäisee kaikki artikkelit ja toimii vahvimpana niitä yhteen liittävässä punaisena lankana. Teosta rikastuttavat kahdeksan tietolaatikkoa muun muassa Viipurin musiikkielämästä, barokkiteatterista Viipurissa sekä viipurilaisten sukunimistä vuonna 1675.

Kannen silmiä hivelevä värillinen painatus Viipurin 1640-luvun regulointikartasta johtaa hienoiseen pettymykseen, kun sisä sivuilta paljastuu yksinomaan mustavalkokuvia. Teoksen lukuisat esine- ja interiöriruvat sekä muotokuvat ja kartat olisivat 2010-luvun painotekniikan ja -kustannusten oloissa ehdottomasti ansainneet värikuvituksen. Kuvitus itsessään on hyvin suunniteltu, ja teosta varten on valmistettu useita karttapiiroksia. Kuvat eivät pääosin ole höystettä vaan ne tukevat artikkelien argumentaatiota ja kerrontaa. Esinekuvien syvämmätömyys jää mustavalkopainatuksessa vähemmän häiritseväksi.

Eemeli Niemisen graafinen suunnittelu on selkeä ja helppolukuinen, joskin lukujen pääotsikoiden versaalit kadottavat erisnimien hierarkian, ja ne ovat myös graafisesti hieman raskaita. Monta mieltä voi myös olla groteskin ja antiikvan vuorottelusta, mutta itseäni se ei liioin häirinnyt. Joka artikkelin lopussa olevat loppuviitteet ja kirjallisuusluettelot ovat tämän kaltaisessa antologiassa paras mahdollinen ratkaisu. Niiden taitto on helppolukuinen, joskin kirjojen ja julkaisusarjojen nimien kursivointi olisi vielä lisännyt luettavuutta. Kirja sisältää henkilöhakemiston, mikä on henkilöniimiä vilisevän teoksen huomattava lisäarvo. Myynnin ja kokonaisuuden näkökulmasta on ikävää, että viivakoodi on unohtunut.

Antologia on miellyttävä lukukokemus, ja sitä voi suositella muillekin kuin pelkästään Viipurin historiasta kiinnostuneille. Artikkelit ovat kaikki tuoreella tavalla näkökulmavetoisia ja irtaantuvat paikallishistoriallisesta perinteestä kohti monikulttuurisuuden, esineiden mobiliteetin, materiaalsen kulttuurin, poikkeuksellisuuden ja tavanomaisuuden, vallan ja ideoiden virtausten maailmoja. Toivottavasti teos poikii ja inspiroi uusia Viipurintutkijoita, sillä tutkittavat aihealueet, lähteet ja näkökulmat Ruotsin ajan Viipurista eivät tähän teokseen pääty.

Panu Savolainen, FT, arkkitehti
Turun yliopisto

Pohjolan rooli atlanttisessa historiassa

Kalle Kananoja ja Lauri Tähtinen (toim.):

Pohjola, Atlantti, maailma. Ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaa 1600–1900-luvuilla. Historiallinen Arkisto 147. SKS 2018. 314 s. ISBN 978-952-222-915-1.

Etenkin anglosaksisessa maailmassa *Atlantic History* on oma, tunnustettu maailmanhistorian siivunsa, jolla on jo lukuisia yliopistollisia oppituleja. Kalle Kananoja ja Lauri Tähtinen johdattavat kirjan avaavassa yhteisartikkelissaan lukijan atlanttisen historian pariin. Artikkelin avaa hyvin tätä suomalaisittain uutta tarkastelukulmaa valottaessaan niitä politiikan, talouden, populaatioiden ja kulutuksen ilmiö- ja tapahtumaketjuja, jotka loivat monensuuntaisia verkostoja atlanttisen maailman kolmen mantereen, Euroopan, Afrikan ja Amerikan välille. Artikkelin laajaa kirjallisuusluetteloa ei pidä lukea niin, että kyse olisi aina ”atlanttisen historian” otsikon alla tehdyistä tutkimuksista, vaan osoituksena siitä, millaisia aiheita atlanttinen historia voi käsittää.

Kaarle Wirran artikkeli kertoo ehkä Rostockista kotoisin olleen Henrich Carloffin (1621–1687?) moninaisista liiketoimista niin Hollannin, Ruotsin, Tanskan kuin Ranskankin Afrikan ja Amerikan kauppakomppanioiden palveluksessa sotilaana, (orja)kauppiaana, neuvottelijana ja osakkeenomistajana. Opportunistinen liikemies vaihtoi puolta aina rahakkaan tilaisuuden haistaessaan eikä epäröinyt kääntyä entisiä sopimuskomppaneitaan tai työnantajiaan vastaan. Carloffin tarina tuo esille riskejä kaihtamattomien yksilöiden usein ratkaisevankin vaikutuksen varhaismodernin ajan talouden prosesseissa. Samalla näkyy verkostoitumisen tärkeys näille yksilöille, ei vain kansallisella vaan myös kansainvälisellä, jopa kulttuurienvälisellä tasolla.

Wirran artikkeli tuo uuden näkökulman varhaismodernin ajan taloushistoriaan, jossa on painotettu valtioiden tai yritysten (kuten kauppakomppanioiden) rooleja. Tosin kirjoittaja hieman ylikorostaa aiemman tutkimuksen painotuksia – tutkimus on kyllä jo huomannut, ettei abstrakti ”kruunu” ollut useinkaan toimija ja että hallitsijatkin osallistuivat laivojen ja retkikuntien varustamiseen omilla rahoillaan, siis ”yrittäjinä”. Carloffin tarina herättää myös kysymyksen, kuinka edustava se on? Carloff oli kyvyiltään ja suhteiltaan mitä ilmeisimmin poikkeusyksilö – siksihän hänestä juuri kilpailtiin. Primaarilähteisiin perustuva tasokas artikkeli olisi vielä parantunut, jos editoinnissa olisi vähennetty lukuisia paperisia ilmauksia (“...on merkille pantavaa, että...” yms.).

Lauri Tähtinen kirjoittaa valtio- ja oikeusoppineen Samuel Pufendorfin näkemyksistä siitä, millainen maailmanvalta 1600-luvun Ruotsi oikein oli. Otsikon ilmaisu

”Samuel Pufendorfin atlanttinen Ruotsi” johtaa ensin ajattelemaan, että Pufendorf olisi ollut ruotsalaisen imperialismiin apostoli, mutta kysymys on lähes päinvastaisesta: Pufendorf ei pitänyt siirtomaiden hankkimista erityisen tärkeänä tai suotuisana toimintana. Artikkelissa nostetaan esiin Pufendorfin ohella muitakin ajattelijoita, kuten niin ikään Ruotsissa vaikuttanut Hugo Grotius ja edeltävien vuosisatojen espanjalaisia valtioteoreetikkoja. Jälkimmäisillä ei tietenkään ollut sanottavaa Ruotsin valtopolitiikasta, mutta he vaikuttivat Pufendorfin käsityksiin.

Ajatuksia herättävä on kirjoittajan havainto, että Pufendorfilla (kin) Ruotsin menetykset Afrikan Kultarannikolla olivat paljon suurempi asia kuin Uuden Ruotsin siirtokunnan kohtalo Pohjois-Amerikassa. Myöhempi kansallinen historiankirjoitus Ruotsissa kun on paljolti sivuuttanut maan Afrikan-kokemukset ja nostanut juuri Delawaren siirtokunnan ruotsalaisen maailmanvallan johtotähdeksi. Miksi Afrikka myöhemmin sivuutettiin?

Saint Bartholomew’n pieni saari Karibialla on aiheesta Åbo Akademiassa väitelleen Victor Wilsonin artikkelin kohteena. Vuosina 1784–1878 Ruotsin hallussa ollut saari oli Ruotsin yritys todistella suurvalta-asemaansa siirtomaiden haltijana. Koska kuivahko saari ei tarjonnut suuria mahdollisuuksia maatalouteen, Ruotsi teki saaren pääkaupungista Gustaviasta vapaa-sataman. Ruotsin Länsi-Intian kauppakomppaniakin sai vain rajoitetut oikeudet, ei monopolia, jotta saaren yksittäisten kauppiaiden toiminta ei kärsisi. Ratkaisut eivät silti tehneet siirtokunnasta rahasampoa. Kilpailu Karibialla oli kovaa ja markkinat sotien takia nopeasti muuttuvia. Kauppakomppania taas kärsi silkan epäonnen lisäksi epäpätevistä asiamiehistä ja rahoitusvaikeuksista.

Vain Napoleonin sotien loppuvaiheessa saarella kerätyt verot pystyivät kattamaan saaren hallintokulut. Yksittäiset toimijat saattoivat toki tehdä voittoa muinakin vuosina, kuten esimerkiksi Röhl & Hansenin kauppaliike muun muassa välittämällä orjia muualle. Napoleonin sotien tauottua saari kuitenkin vaipui hyljaiseloon ja menetti asujaimistoaan. Saari palautettiin lopulta takaisin Ranskalle. Selkeä artikkeli tuo hyvin esiin Atlantin piirin talouden ja politiikan vaihtuvien suhdanteiden konkreettiset vaikutukset paikallistasolla. Tämä tosin on ollut Karibialla ilmeisempää kuin muualla, johtuen alueen luonteesta eurooppalaisen siirtomaakilpailun tihentymänä. Englannista käännettyyn artikkeliin on jäänyt jokunen tarpeeton anglismi (kuten ’emuloida’ ja ’manovaari’).

Holger Weiss tarkastelee tanskalaisten yhteisöjä Afrikan Kultarannikolla 1600- ja 1700-luvulla. Kauppakomppanioiden ja Tanskan valtion henkilöstöluetteloihin nojaava esitys selvittää ”väestöhistoriaa” näissä yhdyskunnissa, joissa yleensä oli vain muutamia kymmeniä tanskalaisia kerrallaan. Mitään suvereenia val-

loittajia tanskalaiset eivät olleet: kuten muutkin eurooppalaiset he olivat riippuvaisia sopimuksista paikallisten hallitsijoiden kanssa. Lisäksi hieman yli puolet saapuneista kuoli kolmen ensimmäisen Afrikan-vuotensa aikana. Esille nousevat myös tanskalaisten miesten ja afrikkalaisten naisten jälkeläiset, joilla oli jonkinlainen puolivirallinen status ja joiden osuus verraten pienissä yhteisöissä kasvoi siirtomaa-ajan kuluessa. Afrotanskalaiset miehet palvelivat tyypillisesti armeijassa.

Euroafrikkalaisten identiteetit Kultarannikolla ovat esillä myös Patrik Hettulan artikkelissa. Ajallinen painotus on 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Tanska oli juuri myynyt siirtokuntansa Britannialle, ja uusi siirtomaaisäntä loi alueella omaa hallintoaan. Euroafrikkalaiset hakivat siinä tilanteessa paikkaansa ja koulututtautuneimmat heistä tahtoivat myös luoda uutta ”kansallista” historiankirjoitusta, kuten tanskalais-afrikkalainen Carl Christian Reindorf teoksellaan Kultarannikon historiasta. Artikkelit vahvistavat muuallakin tehtyjä havaintoja siitä, että tällaisilla kulttuurisilla ”brokereilla” on voinut olla lukumääräänsä suurempi vaikutus siirtomaiden kehittyvään kansalliseen minäkuvaan.

Laura Hollsten käsittelee artikkelissaan Pehr Kalmin matkakertomuksen (1747–1751) kuvauksia eurooppalaisista ja alkuperäisistä amerikkalaisista eläimistä Pohjois-Amerikassa ja ihmisten suhteista niihin. Kalmin matkan yhtenä tarkoituksena oli tutkia myös mahdollisten hyötyeläinten tuomista Uudesta maailmasta Ruotsia rikastuttamaan. Kalmin tarkoituksiperät olivat mitä suurimmassa määrin viime vuonna kuolleen ja Suomessakin kunniatohtoriksi nimetyn Alfred J. Crosbyn käsitteen mukaista ”kolumbianista vaihtoa”. Kiinnostavia huomioita sisältävä artikkeli pitäytyy enimmäkseen kuvailulla tasolla.

Kalle Kananojan artikkeli selvittää eurooppalaisten yhteyksiä paikalliseen parannus- ja kasvitietouteen Länsi-Afrikassa 1600-luvulta 1800-luvun taitteeseen. Eurooppalaiset, jotka tuolloin keräsivät Afrikassa kasvikokoelmia ja tietoa kasvien lääkinällisistä ominaisuuksista, olivat hyvin riippuvaisia paikallisista avustajista ja herbalisteista. Eurooppalaiset yleensä arvostivat afrikkalaisten tietoutta ja parannustaitoja ja jopa hakeutuivat mieluummin paikallisten parantajien kuin omien lääkäriensä potilaiksi. Tieteen painettuihin ”sankaritarinoihin” afrikkalaiset eivät kuitenkaan päässeet, ja 1800-luvun lopulla vahvistunut tieteellinen rasismi viimein lyttäsi ei-valkoisten kansojen perinteiset tiedotudet arvottomiksi. Atlanttisessa historiassa eurooppalaiset olivat kuitenkin monissa suhteissa myös vastaanottava osapuoli, kuten tämäkin artikkeli osoittaa.

Teoksen päättävä artikkeli on ainoa, jossa Suomi on suoraan mukana. Leila Koivunen kartoittaa Kongoiheisten esinekokoelmien syntyä ja päätymistä Suomeen ja Kansallismuseoon. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ehkä noin 200 suomalaista lähti kol-

mivuotisin työsopimuksin töihin Belgian Kongoon, pääosin koneenkäyttäjiksi. Siellä moni heistä keräili paikallisia käyttö- ja taide-esineitä, jotka sitten suoraan kokoajalta tai mutkien kautta saatiin Kansallismuseoon. Kiinnostava kulma asiassa on se, että Kansallismuseo katsoi tarpeelliseksi ostaa tai ottaa vastaan näitä varsin epätieteellisin perustein koottuja kokoelmia. Suomi ei voinut perustella esineiden tarvetta omalla siirtomaahistoriallaan. Kyse olikin siitä, että Kansallismuseon haluttiin olevan joka suhteessa vertailukelpoinen Euroopan metropolien suurmuseoiden kanssa. Kongo-esineet eivät kuitenkaan päätyneet näytteille, kun esillepano lopulta rakentui kotimaan historian varaan.

Pohjoismaiden osuus atlanttisessa historiassa ei ollut yhtä suuri kuin johtavien merivaltojen, mutta se muodostui kuitenkin systemaattisista pyrinnoista. Siksi atlanttisten yhteyksien tuominen osaksi Pohjolan historiaa on tärkeää. Teoksesta jäikin kaipaamaan katsausta juuri volyymiltaan merkittävämpään Pohjolan Atlanttiyhteyteen – sekä rahassa, ihmismäärässä että ajassa mitattuna – eli Tanskan Karibian-siirtokuntiin. Toisaalta tekijät lienevät halunneet tuoda esiin Karibiaa vielä hatarammin tunnettuja Pohjolan Afrikka-yhteyksiä, joihin teoksen yhdeksästä artikkelista painottuikin viisi. Hyvä näinkin, kokoelma on tervetullut lisäys ”ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaan”, jonka kansallinen katse liian usein sivuuttaa.

Pekka Valtonen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto
Tampereen yliopisto

Monipuolinen ja ymmärtävä kuvaus 1800-luvun alun Turun seksityöläisistä

Kirsi Vainio-Korhonen:

Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa. Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa. SKS 2018. 283 s. ISBN: 978-952-222-967-0.

Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhosen tutkimus käsittelee 1800-luvun alun seksityöläisiä. Aihe on tärkeä, koska 1800-luvun alun tai sitä varhaisempaa seksityötä ei ole juuri tutkittu Suomen (ja Ruotsin) osalta, toisin kuin 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tilannetta, jolloin prostituutio tuli osaksi yhteiskunnallista keskustelua ja seksityön sääntely kiristyi samalla valvonnan ja lähdeaineiston määrän kasvaessa. Tutkimus edustaa suuntausta, jossa seksityötä tarkastellaan rikoshistorian sijaan naisten työnteon ja toimijuuden, toisaalta tervey-

den ja laajemmin syrjäytyneisyyden historiana. Kirja on luonteva jatkumo Vainio-Korhosen perhettä, avioliittoa, rakkautta ja erityisesti naisten työn historiaa käsitelleille tutkimuksille.

Päälähteenä on Turun poliisikamarin veneeristen tautien valvontakirja eli terveyspäiväkirja. Siihen poliisimestari kirjasi säännöllisesti sukupuolitautilien, lähinnä kupan varalta kaupunginlääkärin tarkastamana yhteensä 164 tarkastusnaista vuosina 1838–1848. Vaikka muissakaan lähteissä ei puhuta suoraan heidän toimintansa ammattimaisuudesta tai mahdollisista palkkioista, Vainio-Korhonen päättlee uskottavasti, että naiset valikoitiin tarkastuksiin todennäköisimmin seksityöläisyyden takia: samanlaisia tarkastuksia tehtiin esimerkiksi Napoleonin Ranskassa, Turun venäläisestä sotaväestä oli valitettu jatkuvien sukupuolitautilien vuoksi, huhtikuussa 1838 lääkintöhallitus määräsi varuskuntapaikkakuntien ”moraalittomaksi tunnetun naisväen” tarkastettavaksi ja tarkastetuista puolet oli jossain vaiheessa potilaina Turun veneerisellä kuurihuoneella. Alkujaan seksityön valvonta oli siis käytännön terveystarkastus – vuoden 1734 laki kielsi ilotalotoiminnan, muttei itsensä myymistä.

Tutkimustehtävä kiteytyy kolmeen teemaan: keitä tarkastusnaiset olivat, miksi heistä tuli seksityöläisiä ja millainen heidän elämänsä oli. Tutkimuksen menetelmää ei avata – se jää maininnaksi tutkijan hallussa olevasta pienoiselämäkertä- sekä tarkastusnaisten lapsia ja kummeja koskevasta tietokannasta. Käytännössä Vainio-Korhonen on käynyt terveyspäiväkirjan lisäksi läpi muita Turun poliisilaitoksen asiakirjoja sekä laajasti muun muassa seurakuntien, oikeuslaitoksen, lääninvankilan ja -sairaalan aineistoja selvittäessään naisten elämäntahtia. Monen tarkastusnaisen osalta ei kuitenkaan ole kyetty selvittämään koko elämäntahtia. Esimerkiksi sivulla 227 selviää, että analyysi yltää kuolinmerkintään asti vain 63 tarkastetun osalta, koska hyödynnetty HisKi-tietokanta päättyy pääosin 1850–1860-luvuille. Moni tutkituista myös muutti Ruotsiin tai Venäjälle. Vaikka kollektiivinen analyysi paikkaa yksittäisiä aukkoja eikä kaikkien elämäntahtitietojen selvittäminen olisi ollut edes tarkoituksenmukaista, olisi lähdekritiikkiä ja tietojen yleistettävyyttä voinut avata jo johdannossa.

Laajan lähdeaineiston avulla tarkastusnaisista on saatu kattava yleiskuva (ikä, toiminta-aika, lapsimäärä, taudit, rikollisuus jne.), jota peilataan tarkasti tapaus-esimerkkeihin. Monipuolisuus näkyy jäsenyydessä, joka etenee tarkastusnaisten taustasta ja asumisesta lapsuuteen ja kotiin, tarkastusnaisten omiin lapsiin, seksityöhön ja lähdeaineiston rajoissa asiakaskuntaan, keuruuhuoneisiin, tauti- ja sairaalakohtaloihin sekä avioliittomarkkinoihin, irtautumiseen seksityöstä ja lopulta erilaisiin kuolemiin. Vainio-Korhonen korostaa, että tarkastusnaisillakin oli useita rooleja esimerkiksi tyttärinä, äiteinä ja kaupunkilaisina. Seksityö oli heille

usein osa hajanaista toimeentuloa ja samalla vain yksi ”moniongelmaisten naisten” (s. 233) haasteista.

Tärkeimmiksi vertailukohtiksi nousevat 1800-luvun osalta Toivo Nygårdin tutkimukset irtolaisuudesta, sukupuolitaudeista ja seksityöstä ja suurimpia kaupunkia koskevat, eritoten Antti Häkkisen ja Marianne Grönqvistin, prostituutitutkimukset.² Porvarillinen perheihanne voimistui, suhtautuminen seksiin ja aviottomiin lapsiin tiukentui 1800-luvun aikana. Tämänkin tiedostaen Vainio-Korhosen tulokset ovat erittäin kiinnostavia. Vertaillessaan Turun palon jälkeistä aikaa vuosiasadan vaihteen ohjesääntöiseen prostituutioon hän löytää yllättävän isoja eroja seksityöläisten välillä ja suhtautumisessa heihin. Esimerkiksi Häkkisen tutkimat Helsingin prostituoidut olivat tyypillisesti hyvin nuoria, kaupungin ulkopuolelta, maaseudulta ja ulkomailta tulleita. He työskentelivät julkisesti, usein ilotalojen piirissä, ja leimautuivat loppuikäseen. Puoli vuosisataa aiemmin eläneet Turun seksityöläiset puolestaan olivat pääosin keski-ikäisiä, työskentelivät itsenäisesti, vaikkakin usein kasarmien ja majatalojen tienoilla, ja olivat yleensä turkulaisia, kaupungin omia tuttuja naisia. Monilla säilyi lähin turvaverkosto eikä seksityö ollut vielä niin leimaavaa. Vähintään neljännes tarkastusnaisista avioitui, mukaan lukien aviottomia lapsia ja sukupuolitauteja saaneet, aloitti kunniallisena pidetyn elämän.

Tutkimuskohteena Turku on hyvin perusteltu, koska suurena varuskunta-, satama- ja markkinakaupunkina siellä oli kysyntää seksityölle, mutta toisin kuin otsikko antaa ymmärtää, kirja ei kata koko Suomea. Maantieteellistä vertailua, myös Ruotsiin, tehdään kirjallisuuden avulla, mutta suurin osa siitä koskee, kuten todettua, varsin erilaista vuosiasadanvaihdetta. Vainio-Korhonen kuvaa tonttinumeroiden tarkkuudella Turun palon jälkeistä kaupunkia, korostaen ajan omaleimaisuutta, köyhyyttä ja ihmisiä selviytymässä kriisistä; tämä on kiinnostavaa mutta ajatus Turusta tyypillisenä tai epätyypillisenä ”suomalaisena” esimerkkinä seksityöläisten toimintaympäristöstä jää mietittävään. Kuten Vainio-Korhonen itsekin toteaa, tarkastukset tuli aloittaa muisakin varuskuntapaikoissa ja Helsingissä perustettiin 1847 oma terveystoimisto tarkastuksia varten, Turussa vasta 1876.

Vainio-Korhosen mukaan “[t]urkulaisten naisten terveystarkastukset olivat Suomen ensimmäiset” (s. 14). Kuitenkin jo 12.2.1811 annettu keisarillinen kirje vaati tarkastettavaksi vangit, merimiehet, maakauppiat, kaupparengit ja kaupustelevat naiset, johon Vainio-Korhonenkin viittaa, koska osa tarkastusnaisista hankki markkinapassin (s. 162). Hän ei kuitenkaan pohdi sitä, että samassa kirjeessä vaadittiin myös kaupunkien ”vähemmän siveellistä naisväkeä” hankkimaan lääkäriltä terveystodistus puolivuositain. Esimerkiksi Häkkinen on tulkinnut tämän tarkoittaneen, että Helsingissä – siis yleisemminkin Suomen kaupungeissa – aloitettiin

seksityöläisten tarkastukset ainakin jossain määrin jo tuolloin. Itse kallistuisin samaan tulkintaan.³ Turussa tarkastukset olivat oletettavasti mittavimpia ja terveyspäiväkirja on luultavasti ensimmäinen yhtenäisenä säilynyt ja siksi merkittävä tutkimusaineisto. Jonkin toisen kaupungin tarkempi vertailu 1800-luvun alusta tai puolivälistä olisi kuitenkin vahvistanut entisestään väitettä seksityöläisyyden muutoksesta verrattuna autonomian ajan loppuun.

Haavoittuvissa olosuhteissa eläneitä tarkastusnaisia Vainio-Korhonen tutkii heidän omista lähtökohdistaan käsin, eikä viranomaiskontrollin tai asiakkaiden passiivisina uhreina. Tämä on kiitettävä näkökulma, jota Vainio-Korhonen perustelee ”historiallisena empatiana” (s. 20). Vertailukohtia haetaan esimerkiksi Anna Kontulan nykytutkimuksesta⁴, jossa on nostettu uhri-näkökulman ja ”huorastigman” rinnalle ajatus seksityöläisten toimijuudesta, omien palkkioiden, työaikojen ja asiakkaiden määrittäjinä. Vainio-Korhonen tulkitsee, että myös 1800-luvun turkulainen saattoi pakottamisen sijasta ajautua tai jopa valita seksityön lisäansioksi tai vaihtoehdoksi irtolaispäilyille ja rajuille kehruuhuoneutuomioille. Puolet tarkastetuista luettiin itsellisiksi, eikä pelkkä ”irstaus” aiheuttanut juridista ongelmaa, jos naisella oli jokin toinen työ, asuinpaikka ja laillinen suojelus. Vakainaista työtä hankkimaan kehotetut tarkastusnaiset osasivatkin keksiä työtarjouksia, joiden tarkastaminen vei viranomaisilta aikaa, tai vedota sairauksiin, raskauteen tai pienen lapsen hoitamiseen, jolloin laillista suojelua ei tarvittu. Lopulta vain vajaa viidennes tarkastusnaisista sai irtolaisuustuomion, ja heistäkin lähes kaikki valittivat ylemmille viranomaisille. Samoin aviottomia lapsia synnyttäneet tarkastusnaiset jättivät usein mielenosoituksellisesti saapumatta yhteisöllisesti nöyryyttäviin kirkotuksiin.

Vainio-Korhonen pohtii laajasti myös tutkimuseetiikkaa eikä tarkastusnaisista ole kerrottu mitään liian intiimiä. Onnistuneesti hän perustelee tarkastusnaisten synonyymiksi neutraalin ja kuvaavan *seksityöläinen*-käsitteen, vaikkei se ole aikaalastermi. Esimerkiksi *prostituoitu* olisi ollut huonompi vaihtoehto, koska se vakinaistui Suomessa vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla ja on negatiivisesti säilyttynyt – tosin kirjassa puhutaan myös ”ammattihaureudesta” jota voi pitää prostituution synonyymina (s. 23, 232, 239). Käytännönläheinen valinta on käyttää tarkastusnaisista heidän oikeita nimiään. Se on osa näkökulmaa, jossa seksityötä lähestytään ilman peittelevää paheksuntaa. Kirjaa lukiessa kuitenkin yllättää, että otsikon alleviivaama mutta kirjassa vain kahdesti mainittu ”Kirppu-Kaisa”, Catharina Juhontytär, ei ollutkaan tarkastusnainen. Hän oli yhden tarkastetun

äiti ja aviottomia lapsia saaneena itsekkin mahdollisesti seksityöläinen. Teoksen informatiivisuutta olisikin lisännyt nimiluettelo perustietoineen.

Kaikkienensa kirja on ymmärtävä ja monipuolinen kuvaus turkulaisista seksityöläisistä. Se kuvaa myös laajempia yhteiskunnallisia muutoksia, joita esimerkiksi tauti- ja perhekäsityksissä tuona aikana tapahtui. Käytettyjen lähteiden osalta on perusteltua, että tiedot itse työstä ja asiakaskunnasta jäävät vähemmälle. Niiden ja esimerkiksi venäläisen väestön ja suomalaisten naisten suhteista laajemminkin jää aihetta lisätutkimuksille. Anakronismit välttävä ajallinen vertailu yleistää tutkimustuloksia osaksi laajempaa, nykyistäkin keskustelua. Teosta voi suositella sukupuoli-, perhe-, terveys- ja kaupunkihistoriasta sekä työn historiasta kiinnostuneille ja yhteiskunta- ja sosiaalietelijoille. Huoliteltu kieli tekee kirjasta helposti lähestyttävän myös suurelle yleisölle. Lähes jokaiselta aukeamalta löytyy kuvia, jotka on sidottu hienosti osaksi analyysia. Internetin kuvapankkeja on hyödynnetty vaivalla ja kirjaa varten on otettu valokuvia esimerkiksi Turun tapahtumapaikoista. Ei vähiten näistä syistä ja siksi että Vainio-Korhonen nostaa ansiokkaasti suomalaiset tarkastusnaiset terveys- ja rikostilastoista aktiivisiksi ihmisiksi, on kirja saanut runsaasti ansaittua huomiota.

Petteri Impola, FM
Jyväskylän yliopisto

1. Esim. 1875 keisarillinen julistus niin sanotusta ohjesääntöisestä prostituutiosta ja 1889 rikoslaki.
2. Helsingin prostituutiosta on ilmestynyt myös uusi teos. ks. Katja Tikka, Iisa Aaltonen & Elina Maaniitty, *Punaisten lyhtyjien Helsinki. Prostituutio pääkaupungin historiassa*. Minerva 2018.
3. Tarkastusten yleisyyteen viittaisi 1845 lääkintöhallituksen ylijohdajan näkemys, etteivät kaupunkien (*privilegierade eller tolererade*) yleisten ilotyttöjen kuukausitarkastukset olleet ehkäisseet tartuntoja. Itse asiassa jo 1844 lääkärinkunta ehdotti yhdeksi keinoksi bordellien perustamista Helsinkiin ja Turkuun. Ks. F.J. Rabbe, *Historiska uppgifter om veneriska smittan i Finland samt åtgärderne till dess förekommande, hämmande och utrotande intill år 1849*. FLSH IV. Helsingfors 1849–50, 138–139, 158–160. Ks. myös Antti Häkkinen, *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava 1995, 165; Marianne Grönqvist, *Glädjeflickor och bordeller. Den reglementerade prostitutionen i Åbo kring sekelskiftet 1900*. Teoksessa Pia Forssell & John Strömberg (toim.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 75. SLS 2000, 292.
4. Anna Kontula, *Punainen eksodus. Tutkimus seksityöstä Suomessa*. Like 2008.

Kainuun sosioekologinen mullistus kapitalismin ympäristöhistorian valossa

Tero Toivanen:

Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 99. HY, Talous- ja sosiaalishistoria 2018. 164 s. + 5 alkuperäisjulkaisua. ISBN 978-952-51-3354-0.

Tero Toivasen väitöskirjatutkimus on laaja-alainen analyysi tapahtumista, jotka kapitalistisen järjestelmän lopullinen läpimurto käynnisti Kainuussa. Niiden kulminaatioksi muodostui 1860-luvulla kärjistynyt sosioekologinen mullistus. Toivanen luo työssään monikerroksisen kudelman, johon kytkeytyvät yhtäältä globaalit taloudelliset ja poliittiset kehityskulut ja toisaalta pieni- ja paikallisesti kuvatut murrokset Kainuun paikallisissa oloissa sekä kainuulaisten toimeentulossa.

Tutkielman laajan kontekstin muodostaa sen otsikon mukaisesti kapitalismin ympäristöhistoria. Tämä on valtaisan laaja teema, mutta Toivanen tarkentaa tutkimuksensa kohdennusta kahdella täsmennyksellä. Ensiksi, hän selkiyttää näkemystään kapitalismin ympäristöhistoriasta esittämällä kysymyksen: miten kapitalismi organisoitui sekä inhimillistä että ei-inhimillistä luontoa? Toisin sanoen, olennaista on tunnistaa ympäristössä ja luonnossa tapahtuvien muutosten taustalta ne dynamiikan piirteet, jotka hallitsevat kapitalistisen yhteiskunta- ja talousjärjestyksen suhdetta luonnon aineisiin ja prosesseihin. Kapitalismi on uudenlaista ympäristösuhdetta tuottava historiallinen muodostuma. Toiseksi, hän perustelee mahdollisuuden käyttää Kainuun 1800-luvun taloudellista ja sosiaalista kehitystä kapitalismin ympäristöhistoriaa heijastelevana tapaustutkimuksena. Kainuu voidaan luontevasti rajata sosioekologiseksi kokonaisuudeksi, jonka ihmisten elinehtoja määrääviä keskeisiä aineksia ovat vesiväylät sekä metsät. Sosiaaliselta taustaltaan Kainuu on maantieteellisen periferisyytensä ansiosta ollut samanaikaisesti jähmeä ja sopeutuvainen omalla erityisellä tavallaan. Kuten Toivanen useassa yhteydessä esittää, ”perifeerinen” ei ole tässä yksinkertainen pejoratiivi vaan laatumääre, jonka perustana on hankalien liikenneyhteyksien tuottama maantieteellisesti eristynyt asema. Tämä tarjoaa edellytyksiä tarkastella alueellisen yhdenmukaisuuden ja eroavuuden dynamiikkaa.

Näistä Kainuun ominaisista piirteistä seuraa erityinen teoreettinen kiinnostavuus: Kainuussa vahvistuvan kauppakapitalismin luomat ulkoiset paineet kohtasivat sosiaalisesti sangen homogeenisen maakunnan sisäisen vallankäytön rakenteet. Kainuun 1800-luvun sosioeko-

loginen murros on kuin prisma, joka nostaa näkösalille kapitalismin kehitystä koskevan makroteorian ja ihmisten elämän perustavaan tasoon liittyvien tapahtumakulujen välisen jännitteen.

Toivanen pohjustaa tutkielmansa esittämällä kohdennettua ja asiantuntevan katsauksen kapitalismin kehityksessä toteutuneita luonnon hyväksikäytön tapoja koskevaan teoreettiseen keskusteluun. ’Maailmanekologia’ on yksi hänen esittelemistään ajankohtaisen keskustelun juonteista. Erityisen painon hän antaa keskustusten ja periferian suhteista esitetyille tulkinnoille.

Kainuun erityispiirteiden perustalta Toivanen johtaa tutkielmalleen kolme teoreettista kontekstia nimikkeinä *kapitalistinen maailmanjärjestelmä*, *tervarajaseutu* ja *eletty ympäristö*. *Tervarajaseutu* on asian ydin. Toivasen analyysi kohdentuu nimenomaan siihen, miten tervanpoltto syrjäytti Kainuun taloudessa ja ihmisten toimeentulon määrittämisessä aiemmin olennaisessa asemassa olleen kaskitalouden. Murroksen taustaksi Toivanen nostaa kaksi sen dynamiikkaa määrännyttä tapahtumasarjaa. Taustalla oli läntisen kapitalistisen maailman – pohjoisen Atlantin piirin – kehityskulku; siis kapitalistisen maailmanjärjestelmän ominaispiirteet. Paikallisesti muutosta ajoi tervakapitalismin ytimeen sisällynyt tervanpolttajien velkaantuminen Oulun kauppiashuoneille. Velan välityksellä kainuulaiset tervantuottajat joutuivat pitkäjänteiseen sidonnaissuhteeseen oululaiseen kauppiasluokkaan. Velkasuhde johti myös sisäiseen murrokseen Kainuun elinkeinoissa: metsät siirtyivät enenevästi pois kaskitalouden piiristä, ja sen seurauksena paikallisen väestön vapausasteet toimeentulonsa turvaamisen keinojen osalta vähenivät. Kainuun sosioekologista mullistusta voimisti metsien käytön perinteistä perustaa edustaneen yhteiskäytön eli yhteisvarallisuuden murtuminen.

Tästä nousee esiin tärkeä tutkielmaan sisältyvän teoreettisen analyysin teema: yhteiskäytön eli yhteisvarallisuuden (tai ’yhteisen’, *commons*) murtuminen kapitalismin läpimurtoa olennaisesti vauhdittaneena tekijänä. Kansainvälisesti tätä kehityskulkua on tavattu kuvata termillä ’aitaaminen’ (*enclosure*); sitä koskevaa keskustelua Toivanen käsittelee erittäin ansiokkaasti. Hän nostaa myös esiin yhteisvarallisuuden piirteet ja merkityksen Kainuun aiemmassa taloudenpidossa. Tässä yhteydessä Toivanen esittää teoreettisen päätelmän, että isojako oli kainuulainen yhteismaiden ”aitaamisen” eli yhteiskäytön kieltämisen muoto.

Tutkielmaan sisältyy yksityiskohtainen tapaustutkimus ”Kiveksen rosvoina” tunnetusta 1860-luvulla Oulunjärven pohjoisilla rannoilla liikuskelleesta joukosta. Toivanen kytkee rosvojoukon sosiaalisen taustan tervakapitalismin tuottamaan väestön elinehtojen kaventumiseen, vaikka rosvoilu käynnistyi Kiveksen rautaruukin lyhytaikaisen, konkurssiin päättyneen toiminnan perustalle. Eric Hobsbawmin käyttämä käsite

’sosiaalinen rosvo’ on Toivasen analyysin teoreettinen tausta, jota hän ansiokkaasti esittelee. Kiveksen rosvojen vaiheet nostavat esiin tärkeitä näkökulmia yleisen ja erityisen suhteista lähinnä historialliseen sosiologiaan tukeutuvassa tutkimuksessa.

Toivanen käyttää käsitettä ’eletty ympäristö’ analysoidakseen Kainuun asujaimiston välittömän ympäristön muutoksia yhtenä kapitalismin ympäristöhistorian ilmentymänä. Tervakapitalismi toi Kainuuseen uudenlaisen tavan käyttää hyväksi metsää, ja metsän ilme muuttui: paljaaksi hakatut männiköt korvasivat aiemmat kaskimetsät. Tämä muuttunut ympäristö kanto hahmossaan kaupakapitalismin tuottamien yhteiskunnallisten valtasuhteiden leimaa.

Toivasen tutkielmaan sisältyy laaja johdantoluku sekä viisi tutkimusartikkelia. Johdantoluvulla on tutkielman kokonaisuudessa suuri paino. Tälle on hyvin luonnollinen perusta: Tutkielman ongelmanasettelu on niin laaja, että erillisten artikkeleiden varassa sitä olisi jokseenkin mahdotonta uskottavasti kattaa. Tämä on kokemukseni mukaan teoreettisesti vaativaan yhteiskunnalliseen tematiikkaan kohdistuvalle tutkimukselle ominainen piirre, jonka vuoksi erillisiin artikkeleihin perustuvaa tutkielmaa on vaikea saada kootuksi johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. Laaja johdantoluku on Toivasen hieno ratkaisu hankalaan rakenteelliseen jännitteeseen laaja-alaisen teoreettisen intention ja toisaalta erillisinä artikkeleina toteutetun analyysin välille.

Tutkimuskysymyksensä Toivanen esittää suorasuoraisesti Miksi-muodossa. Pääkysymys kuuluu: ”miten ja miksi kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet ujuttuivat kainuulaiseen periferiaan, ja miksi maailmanjärjestelmän kontekstissa tapahtunut Kainuun 1800-luvun sosioekologinen mullistus sai sellaiset erityispiirteet kuin se sai?” Kainuussa toteutuneen kehityksen ja maailmanjärjestelmän tasolla toteutuneiden ilmiöiden suhteet eivät tietenkään ole sillä tavoin yksikäsitteisiä, että näin laaja-alaisen tutkimustehtävän lopputuloksena voisi olla joukko yksikäsitteisiä vastauksia. Olennaista on, että Toivanen kykenee yhdistämään spesifit Kainuun kehitystä koskevat päätelmänsä kapitalismin kehityksen määrittämiin taustatekijöihin. Toivasen tutkielman merkittävä anti on nimenomaan siinä, että hän kykenee osoittamaan, millaisten täsmennettyjen kysymysten ja käsitteellisten välineiden avulla kapitalismin ympäristöhistoriaa on mahdollista hedelmällisesti lähestyä.

Ympäristöhistoria vakiintui merkittäväksi historiallisen tutkimuksen suuntaukseksi muutamia vuosikymmeniä sitten. Tero Toivasen tutkielma sijoittuu ympäristömuutosten sosiaalis-taloudellista perustaa korostavan tutkimuksen piiriin. Hän ei ensisijaisesti raportoi ympäristössä tapahtuneita muutoksia, sen sijaan hänen tavoitteensa on osoittaa muutosten yhteydet sekä kansainvälisiin että kansallisiin ja paikallisiin taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen piirteisiin. Tutkielmasta kasvaa

esiin ehyt ja erittäin kiinnostava katsaus kapitalismin ympäristöhistoriaan Kainuuta esimerkkinä käyttäen.

Yrjö Haila, professori emeritus
Tampereen yliopisto

Artikkelikokoelma 1860-luvun nälänhädästä

Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.):
Nälkävuodet 1867–1868. SKS 2018. 277 s.
ISBN 978-951-858-015-0.

Uusi nälänhätätutkijoiden sukupolvi alkaa hiljalleen ottaa paikkaansa tutkimuskentällä. Klassikkotutkimukset on kanonisoitu osaksi historiakirjoitustamme ja vanhat tutkijat siirtyvät hiljalleen viettämään ansaittuja eläkepäiviään. Viimeisin osa tätä sukupolvenvaihdosta on Tuomas Jussilan ja Lari Rantasen toimittama artikkelikokoelma *Nälkävuodet 1867–1868*. Kirjan artikkeleista Heli Huhtamaan, Jukka Vornasen, Lari Rantasen ja Tuomas Jussilan kirjoitukset ovat erinomaisia koonnoksia muuten yleensä hajanaisesti käsitellyistä aiheista ja tarjoavat perusviitteet tapahtumahistoriasta pitkäksi aikaa. Monet artikkelit lienevät lohkaisuja laajemmista kokonaisuuksista ja näiltä osin lukija jää suurella mielenkiinnolla odottamaan erityisesti Rantasen ja Jussilan tulevia väitöskirjoja.

Kirjan artikkelit perustuvat pitkälti olemassa olevaan kirjallisuuteen. Aiempi kirjallisuus, moneen kertaan julkaistut maatalous- ja väestötilastot ja monissa artikkeleissa esiintyvät sanomalehtikirjoitukset muodostavat kelvon lähtökohdan, mutta samalla olisi ollut hyvä tarjoilla järeä teoreettinen tai metodologinen apparaatti tulkinna ja uudelleenluennan tueksi. Tällaista teos ei kokonaisuudessaan tarjoa.

Kun sekä *Nälkä*, *Talous*, *Kontrolli* (Pitkänen, 1987) että muutamaa vuotta myöhemmin julkaistu *Kun Halla Nälän Tuskan Toi* (Häkkinen et. al., 1991) ilmensivät 1980- ja 1990-lukujen nälkävuosihankkeen logiikkaa ja modernin nälänhätätutkimuksen ensimmäisiä vireitä, *Nälkävuodet 1867–1868* -teoksesta on vaikea sanoa, mikä kirjan laajempi sanoma on ja mihin lokerikkoon se asettuu. Johdannon lupaukset nälänhädän pidemmän aikavälin ehtojen, kehityksen ja seurausten tarkastelusta jäävät vajaan, vaikka sinällään tällä tavoin perusteltu tutkimusaukko olisikin ollut löydettävissä.

Teoksen kirjoittajat ovat jokseenkin vaiti tekemistään valinnoista. Lukijalle jää epäselväksi, ovatko rajaukset (alueelliset, ajalliset, aineistolliset, tutkimuskirjallisuuteen liittyvät jne.) tarkoituksellisia ja perustelut vai mielivaltaisia. Kuinka monen valinnan takana

on merkittävä tutkimuksellinen ongelma vai piilekö ratkaisuisa sattumanvarainen kiinnostus kulloiseenkin aiheeseen? Tämä näkyy motivoitien puutteessa: miksi kutakin asiaa tutkitaan ja miksi asiaa tutkitaan valitulla tavalla?

Kaikki kirjoittajat ovat kiitettävästi löytäneet häkkit, pitkäset, turpeiset ja muut keskeiset tutkijat viiteapparaatteihin. Tämä ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että artikkelit keskustelevat vähän aiemmin, erityisesti kansainvälisen tutkimuksen kanssa. Vertailevan kansainvälisen kulman puute on jokaisen artikkelin heikkous ja näin ollen esimerkiksi Petri Rekonen jättää huomiotta, että maatalouden nälänhätää edeltäneet rakenneongelmat ovat kliseeseen asti toistettu taustatarina, jonka tapaa niin 1300-luvun Englannin, 1800-luvun Irlannin, 1970-luvun Bangladeshin ja 2000-luvun Somaalian nälänhätien yhteydestä. Kansainväliseen kirjallisuuden perehtymällä olisi pystytty kuorimaan kerroksia nälänhätä-narratiivien yltä. On esitetty, että suomalaiset maatalousjärjestöt käyttivät nälänhätää poliittisen retoriikan vipuvartena, ja kuvaavaa on, että vastaava maatalouden aliehkittyneisyyden diskurssi esiintyi myös 1800-luvun Ruotsissa, siis ilman mitään ”vanhan maatalouden loppukriisiä”.

Käytännössä kaikki viimeisen kolmen-, neljänkymmenen vuoden aikana julkaistut nälänhätätutkimuksen merkiteokset (esim. Sen 1981, de Waal 1989, Arnold 1989, Ó Gráda 2009, Alfani & Ó Gráda 2017) ovat pohjavireeltään hyvin vertailevia, ja syystä. Vertailu – on se sitten ylipaikallista ja/tai ylijallista – on ollut elinehto päästäessä eroon metodisesta nationalismista nälänhätien historiankirjoituksesta. Nälänhätien osalta vertailu on ollut merkittävä keino yleisten ilmiöiden ja kontekstuaalisten idiosynkraattisuuksien erottelussa. Epäselväksi jää, miksi tästä linjasta on poikettu.

Silloinkin kun teoksessa käytetään kansainvälistä kirjallisuutta, sitä käytetään ohuesti. Amartya Sen saa kohteliaisuusviitteet, Cormac Ó Grádan kontekstuaalisesti merkittäviä havaintoja ei nosteta leipäteksteihin. Kadonneista tutkijoista mainittakoon esimerkiksi Alexander de Waal, Martin Ravallion, Michael Ellman, Robert Fogel, Violetta Hionidou, Susan Watkins, Jane Menken, John Walter, Roger Schofield sekä Eric Vanhaute. David Arnoldin klassikkoteos *Famine: Social Crisis and Historical Change* (1988) ei esiinny kuin yhdessä artikkelissa, Hannu Voipaalan työt ja Oiva Turpeisen vuoden 1991 *Näläntorjunta ja Hyvinvointivaltion Perusteet* (joka on monessa mielessä paljon sisällöllisempi kuin *Nälkä vai Tauti Tappoi?*) vain muutamassa. Näiden kaikkien tutkijoiden teoksilla olisi ollut artikkeleiden sisältöihin kontaktipintaa. Kehitysmatutkimuksen alalta olisi voinut Stephen Devereuxin ohella viitata myös esimerkiksi Amrita Rangasamin, Jenny Edkinsin tai David Marcusin, puhumattakaan jo mainitun Alexander de Waalin töihin.

Useampi artikkeli olisi voinut syventyä instituutioiden ja tiedonvälityksen rooliin osana nälänhätien prosessia. Esimerkiksi Tiina Männistö-Funkin artikkeli 1860-luvun nälänhädästä eurooppalaisessa lehdistössä olisi hyötynyt de Waalin huomion ”crying ‘famine’ is a political act” pohdinnasta. Kulttuurisia stereotyyppioita, representaatioita ja toiseuttamista arvioimalla olisi pystytty vertaamaan kuvauksia Suomesta muihin aikalais-nälänhätiiin ja siten löytämään se osa uutisoinnista, joka todella liittyi Suomeen (jos sellaista on löydettävissä). Saattoihan nimittäin olla, että Suomi oli eurooppalaiselle sivistyneistölle samanlainen periferian kummajainen kuin Kiina nälänhätineen suomalaiselle lehdistölle 1900-luvun alkupuolella.

Nälänhätätutkimuksissa on kuluneen muutaman vuosikymmenen aikana tapahtunut ”historiallinen käänne”, jonka myötä erityisesti (maa)taloushistorioitsijat ovat korostaneet ilmastohäiriöiden ja ruoan tarjonnan vaihtelun merkitystä kriisin synnyssä. Kyseessä on eräänlainen paradigmaattinen vastine modernin kehitysmatutkimuksen tendenssille politisoida nälänhätien syntyprosesseja. Muun muassa Guido Alfani, Bruce Campbell ja Cormac Ó Gráda ovat huomauttaneet, että esiteollisena aikana ja myöhemminkin monissa kehitysmaissa marginaali subsistenssitason yläpuolella oli ohut, jolloin häiriöt saattoivat helposti työntää yhteiskunnan nälkärajan alapuolelle.

Heli Huhtamaan artikkeli sujahtaa selvästi tähän paradigmaan. Huhtamaa erittelee ansiokkaasti 1860-luvun nälänhädän sää- ja ilmastollisia taustatekijöitä. Jos kansainvälinen vertailu olisi lisännyt koko teoksen syvyyttä, intertemporaalisen vertailun hyödyllisyys olisi ollut selvemmin paikallaan Huhtamaan artikkelissa. On selvää, että ilman katoja 1860-luvun nälänhätää ei olisi tapahtunut, mutta eksogeenisiä häiriöitä suosivat selitysmallit ovat varsin vaitonaisia siitä, miksei katojen ja kriisien välinen yhteys ole systemaattinen. Mikäli pikkujääkausi pohjusti 1860-luvun nälänhätää tai oli jopa katojen takapiruna, niin kuin Huhtamaa välillä suuremmin, välillä varovaisemmin väittää, astutaan tutkimuksellisesti hataralle alueelle. Mikäli pikkujääkausi valmisteli nälänhätää yhteiskunnan hitaalla köyhtymisellä, maataloustuotannon heikkenemisellä tai muulla vastaavalla, ei tällaisesta esitetä evidenssiä.

Toisaalta jos pikkujääkausi liitetään vakavampien katojen riskeihin (laaja ilmastovaihe muutaman syyskuisen pakkasyön takana) puhutaan ilmiselvästi eiteeteellisestä hypoteesista: on mahdotonta rakentaa tutkimusasetelmaa, jossa tämä väite voitaisiin falsifioida. Pitkäkestoinen katojen kasautuminen ei tarvitse pikkujääkausia taustasykkeeseen. Professorit Guido Alfani ja Cormac Ó Gráda (2017) huomauttavat, että jos pikkujääkaudesta nälänhätien metasyynä täytyy luopua, tarkoittaa tämä ainoastaan yleisteoreettisen kehikon

muuntelua, ei suinkaan katojen ja ruokakriisien yhteyden romuttamista.

Tämän artikkelikokoelman jälkeenkin Antti Häkkisen ja kumppaneiden vuonna 1991 tekemä *Kun Halla Nälän Tuskan Toi* säilyy laajimpana suomenkielisenä julkaisuna 1860-luvun nälänhädästä. Voi olla, ettei teosta *Nälkävuodet 1867–1868* koskaan tarkoitettukaan aihepiirin viimeisimmäksi sanaksi, mutta kulunut kolmekymmenvuotinen olisi tarjonnut edellytykset myös syvällisempään tutkimukseen. Ehkä tässä mielessä teoksen suomalaiskansallinen nimi hyvin suppeine aikarajauksineen kuvaa sisältöä yleisemminkin, sillä nälänhätää ei ole tavattu enää pitkään aikaan rajata vain vuosiin 1867 ja 1868.

Miikka Voutilainen, FT, KTM
Jyväskylän yliopisto

Karibian historiaa ja kulttuuria

Pekka Valtonen:

Karibian historia. Gaudeamus 2017. 563 s.
ISBN 978-952-495-423-5.

Latinalaisen Amerikan historian dosentti Pekka Valtonen, jonka Latinalaisen Amerikan historiaa käsittelevä yleisteos ilmestyi vuonna 2001, jatkaa Amerikan historian esittelyä suomalaiselle lukijakunnalle julkaisemalla kattavan tietopaketin Karibian historiasta.¹ Karibian aluetta käsitellään usein yleisesityksissä osana Latinalaista Amerikkaa, ja voidaankin kysyä, miksi on tärkeää julkaista 563-sivuinen Karibian historiaa käsittelevä teos suomeksi. Valtonen luettelee useita syitä. Kolonisaation jälkeistä Karibiaa voidaan tarkastella eräänlaisena inhimillisenä laboratoriona, jossa tulokkaat Afrikasta, Euroopasta ja Intiasta loivat kiinnostavan hybridikulttuurin samalla, kun alkuperäisväestö lähes tuhottiin. Lisäksi Karibian saaret olivat Atlantin alueen kaupan keskiössä kytkien toisiinsa Euroopan, Etelä- ja Pohjois-Amerikan ja Afrikan monien verkostojen kautta. Karibian sokeriplantaaseja voidaan pitää maailman ensimmäisinä teollisuuslaitoksina, joissa tiukkaa aikataulua noudattamalla viljelty ja valmistettu sokeri toimi varhaismodernin kapitalismin moottorina. Plantaasitalous vauhditti orjakauppaa. On arvioitu, että Karibian osuus Atlantin ylittävistä orjakaupasta oli noin 4,8 miljoonaa afrikkalaista. Karibian saaret ovat siis nähtelleet merkittävää osaa globalisaation ja maailmantalouden historiassa. Kuten Kalle Kananon ja Lauri Tähtisen toimittama *Pohjola, Atlanti, maailma* (2018) hiljattain on osoittanut, myös Pohjoismaat ovat olleet osa Atlantin alueen historiaa. Euroopan siirtomaavaltioihin valuvat

voitot mahdollistivat teollistumisen ja vauhdittivat näin modernin yhteiskunnan syntyä.

Karibian historian kaltaista kokoomateosta kirjoittaessaan kirjoittaja joutuu tekemään valintoja jäsentelyn suhteen. Valtonen on jakanut pääosin kronologisesti etenevän teoksen kuuteen osaan, joista ensimmäinen (luvut 1–2) kattaa ajan esihistoriasta vuoteen 1600 ja käsittelee lyhyesti Karibian alueen alkuperäisväestöä sekä Kolumbuksen matkojen seurauksena perustettua espanjalaishallintoa. Toinen osa (luvut 3–6) tarkastelee eurooppalaisten valtojen vaiheita noin vuoteen 1800 asti. Tähän osaan sijoittuvat monet Karibian historian tunnetuista kehityskuluista: merirosvous ja salakauppa, orjakauppaan perustuvan plantaasitalouden kehittyminen ja Saint-Dominguen orjakapina, joka johti Haitin itsenäistymiseen vuonna 1804.

Kolmannen osan (luvut 7–9) otsikkona on Isojen-Antillien saarivaltiot, ja siinä käsitellään itsenäisiä saaria eli Haitia, Dominikaanista tasavaltaa ja Kuubaa. Puerto Rico, jonka Yhdysvallat valloitti Espanjalta vuonna 1898, sijoittuu sen sijaan Yhdysvaltojen Karibiaa käsittelevään lukuun. Niin ikään Isoihin-Antilleihin lukeutuvaa Jamaikaa käsitellään myöhemmin, brittiläistä Karibiaa tarkastelevassa osassa omana lukunaan. Ilman kahta jälkimmäistäkin saarta kolmanteen osaan jää Karibian saarten pinta-alaltaan suurin alue ja monelle myös sen tunnetuin historia: Haitin vallankumous sekä Domikaa-nisen tasavallan ja Kuuban historia.

Haitin itsenäisyyteen johtanut orjakapina ja vallankumous innoitti itsenäisyystaistelijoita kaikkialla espanjalaisessa Amerikassa. Amerikan toisena valtiona itsenäistynyt Haiti päätyi kuitenkin monenlaisiin vaikeuksiin, jotka lopulta johtivat Papa Doc ja ”Baby Doc” Duvalierin diktatuuriin, sotilashallintoon ja Jean-Bertrand Aristiden korruptoituneeseen hallintoon. Valtonen valottaa ansiokkaasti Haitin vähemmän tunnettua 1800-lukua, jota leimasi kolonialismin perinne, rodullistettu vastakainasettelu sekä Ranskan ja Yhdysvaltojen asettamat poliittiset ja taloudelliset paineet. Haiti kuuluu edelleen hauraiksi määriteltyihin valtioihin. Kuten Karen Salt esittää tuoreessa teoksessaan *The Unfinished Revolution: Haiti, Black Sovereignty and Power in the Nineteenth-Century Atlantic World* (2019), Haiti on edelleen kesken-eräisen vallankumouksen kourissa.

Haitin itsenäistyttyä Dominikaanisen tasavallan tilanne oli tukala, sillä se joutui muutamaksi vuodeksi Haitin haltuun ja pyrki parantamaan tilannettaan yrittämällä liittyä vapaustaistelija Simón Bolívarin kaavailemaan Suur-Kolumbiaan. Vielä itsenäistyttyään vuonna 1844 taloudelliset ongelmat ja Haitin muodostama vaara ajoi nuoren valtion takaisin Espanjan alaisuuteen kahdeksikymmeneksi vuodeksi, ennen kuin se jatkoi itsenäisenä, vaikkakin Yhdysvaltojen vaikutusvallan alaisena, valtiona. Kuuban historia lienee Isojen-Antillien saarista tunnetuin, koska maan kytkökset Yhdys-

valtojen ulkopoliittikkaan ovat tuoneet sen osaksi kylmän sodan historiaa. Suuriin linjoihin keskittyvä teos ei mainitse, että Isoille-Antilleille perustettiin 1900-luvun alussa myös suomalaisia utopiahankkeita: kansallismielinen Itabo ja sosialistinen Ponnistus Kuubassa vuosina 1906–1909, jolloin Yhdysvallat miehitti maata, sekä vaasalaisen vegetaristi Oskari Jalkion perustama Viljavakka Dominikaanisessa tasavallassa (1930–1944). Jälkimmäinen ajoittuu Rafael Trujillon diktatuurin aikaan.

Kirjan neljäs ja viides osa on jaksotettu valtiokokonaisuksien mukaan. Brittiläistä Karibiaa käsitellään varsin perusteellisesti; neljäs osa (luvut 10–16) keskittyy kymmeneen Isolle-Britannialle kuuluneeseen saaren, joskin päähuomio kohdistuu niistä suurimpaan eli Jamaikaan. Viidennen osan otsikko on hieman kömpelösti ”Muiden valtioiden siirtokunnat”, ja lukujen aiheena ovat Ranskan ja Alankomaiden entiset siirtomaat (luvut 17–19). Martinique ja Guadeloupe ovat Ranskan merentakaisia departementteja, kun taas Saint Barthélemy ja Saint Martin ovat Ranskan merentakaisia yhteisöjä. Martinique ja Guadeloupe ovat karibialaisittain verrattain suuria saaria, ja sokerisaarina niiden historia on olennainen osa atlanttisen maailman verkostoitunutta historiaa. Pikkuinen Saint Barthélemy saari on kiinnostava siinä mielessä, että Suomi osallistui sen kautta osana Ruotsia karibialaisen kolonialismin historiaan. Ruotsi oli ostanut Länsi-Intiassa sijaitsevan saaren Ranskalta 1784 ja piti sitä siirtomaanaan vuoteen 1878, jolloin se myytiin takaisin. Ruotsin kaudella saarella kävi muun muassa turkulainen kauppias L. J. Escholin 1787, ja pari vuotta myöhemmin sinne karkotettiin Anjalan liittoon osallistunut eversti ja Hämeen rakuunarykmentin komentaja Robert Montgomery. Lisäksi Raahessa syntynyt August Maximilian Myhrberg toimi saarella suuren konseljnin sihteerinä vuosina 1842–1848.

Neljännän ja viidennen osan jäsentely entisten siirtomaaisäntien mukaan on perusteltua sikäli, että emämaiden hallintomallit ja kulttuuri ovat leimanneet alueiden historiaa ja tuoneet mukanaan omat erityispiirteensä. Toisaalta jäsentely uusintaa kolonialistista maantiedettä, jossa Karibian saaret jakautuvat siirtomaavaltojen vaikutuspiiriin. Samalla on syytä muistaa, että osa Karibian saarista kuuluu edelleen entisiin emämaihin. Puertoricolaiset ovat selvästi ilmaisseet haluavansa kuulua Yhdysvaltoihin. Ison-Britannian alaisuudessa on viisi siirtokuntaa: Anguilha, Brittiläiset Neitsytsaaret, Caymansaaret, Montserrat sekä Turks- ja Caicossaaret. Saarten historian ja vaihtelevien hallintojärjestelyjen esittely on hyödyllinen.

Monet edellä mainituista saarista ovat nykyään tunnettuja erilaisten offshore-palvelujen tarjoajina. Valto-

nen kertoo anekdootin syrjäisestä Montserratista, joka ei lähtenyt mukaan veroparatiisitoimintaan. Saari eli eräänlaista kukoistuskautta 1980-luvulla Beatles-yhtyeen managerina tunnetun George Martinin perustettua saarelle levytystudio, jossa rock-maailman huippunimet kävivät levyttämässä. Hurrikaani Hugo tuhosi kuitenkin suurimman osan saaren rakennuksista 1989, ja kaiken lisäksi Soufriere Hills -tulivuori alkoi purkautua tuhoisasti. Karibian saaret ovatkin koko historiansa ajan olleet alttiina hurrikaaneille ja hirmumyrskyille. Moni sokerin viljelijä on menettänyt kaiken luonnonvoimien riepotellessa suurella vaivalla raivattuja ja rakennettuja plantaaseja.

Kirjan viimeinen osa käsittelee Karibian kulttuurien kirjoa: uskontoja, musiikkia ja kieliä. Lyhyessä jälkikirjoituksessa pohditaan vielä kolonialismin ja myöhempien muuttoliikkeiden kautta syntyneitä karibialaista identiteettiä. Sinänsä kiinnostava osa istuu hieman huonosti kirjan poliittiseen ja taloushistorialliseen painotukseen sekä entisiin siirtokuntiin ja valtioihin perustuvaan kronologiseen rakenteeseen. Kulttuurin ja identiteetin aineksia pohtiva osa olisi ollut luontevampi teemattisesti jäsenellyssä teoksessa. Toisaalta viimeinen luku kiinnostaa varmasti lukijoita – voodoo, santeria ja rastafarismi sekä ruokakulttuuri herättänevät mielenkiintoa vähintään yhtä paljon kuin poliittinen historia.

Valtonen käsittelee Karibian alkuperäisväestöä varsin perusteellisesti ensimmäisessä luvussa ja myöhemmin Domenican ja Saint Vincentin saarien historian yhteydessä mainitaan myös niin kutsutut mustat karibit, alkuperäisväestön ja karanneiden afrikkalaisten orjien jälkeläiset. Identiteettiä ja rotua käsittelevissä jälkisanoina alkuperäisväestön kulttuurin merkitystä olisi voinut pohtia myös nykyajan näkökulmasta. Esimerkiksi Saint Vincentillä, Saint Lucialla ja Grenadassa on karibeiksi itsensä ilmoittavia asukkaita, kun taas Jamaikalla on Taino-kulttuuria vaalivia henkilöitä.

Sujuvasti kirjoitettu yleisesitys on runsaasti kuvitettu, ja sen liitteenä on hyödyllistä perustietoa Karibian saarista. Kirja soveltuu sekä koulu- että yliopistotason opetukseen ja toimii hakuteoksena kaikille Karibian saarten historiasta kiinnostuneille.

Laura Hollsten, FT, Dosentti
Åbo Akademi

1. Teos käsittelee nimenomaan Karibian saarten historiaa eikä laajempaa Karibian aluetta, joka käsittää myös osan Amerikan mannerta.

Sosialismi vyöryy Ruotsista ja Pirkkalasta

Ville Okkonen:

Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulut ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C osa 444: Scripta Lingua Fennica Edita. Turku 2017. 349 s. ISBN 978-951-29-6973-9.

Kasvatuksen ja koulutuksen historiasta tuli Pisa-vertailujen myötä osa Suomen kansallista menestystarinaa. Tasa-arvoperiaatteille rakentuva koulutusjärjestelmä kuvautuu yhteiseksi kansalliseksi saavutukseksi. Historiallisessa ja sosiologisessa tutkimuksessa on kuitenkin myös tähtytty kansallisen menestystarinan taakse. Kasvatuksen ja koulutuksen historia piirtyy myös poliittisten kamppailujen historiaksi.

Ville Okkonen vahvistaa vankalla väitöskirjallaan tätä tutkimussuuntaa. Hän tutkii peruskoulun vastustusta ja jarrutusta vuoden 1966 eduskuntavaaleista ja kansanrintamahallituksen muodostamisesta alkavana kymmenen vuoden ajanjaksona, jolloin yhtenäiskoulun toteuttamisesta päätettiin ja uusi järjestelmä pantiin vaiheittain täytäntöön. Okkonen on tunnistanut koulutuksen historiallisista kuvauksista kansallisen menestystarinan lisäksi toisenkin voittajien historian kertomuksen. Siinä lopputuloksena on vapaan maailman voitto kylmässä sodassa, ja tästä tähytysaukosta kouluuudistuksen jarrutus näyttäytyy vasemmistovaaran torjuntana. Okkonen purkaa tätä kertomusta tutkimalla ennen muuta yksityisoppikoulujen puolustustaistelua, joka laajeni toimijoidensa käsityksissä taisteluksi koko yhteiskuntajärjestyksestä.

Okkonen lähdeaineisto on erittäin laaja ja monipuolinen. Pääosan ovat tuottaneet ja tallentaneet peruskoulun arvostelijat ja vasemmistovaaran torjujat: Yksityisoppikoulujen liitto, Vapaan koulutuksen tukisäätiö, Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki, Elinkeinoelämän Valtuuskunta ja useat tärkeät henkilöt. Sivuun on jätetty oppikoulunopettajien järjestöt ja lehdet, joiden avulla olisi voinut pohtia pidemmälle pedagogisten ja poliittisten argumenttien suhdetta. Keskittyminen poliittisiin prosesseihin osoittautuu joka tapauksessa hyväksi ratkaisuksi.

Esitellessään lähestymistapaansa Okkonen korostaa järkevästi tutkijoiden tieteellisen keskustelun ja tutkimuksen kohteena olevan poliittisen keskustelun välimatkaa. Tutkittavien todellisuuskäsitykset ovat tutkijan rekonstruoimaa historiallista todellisuutta. Hyvän metodologisen periaatteen toteutuksessa näkyy tosin hieman horjuntaa. Paikoin lähdekritiikki uhkaa kaventua kysymykseksi siitä, vastasiko jonkin aikalaistoimijan lausuma todellisuutta, ja silloin tällöin tutkija asettuu

koulunuudistajien puolustusasianajajaksi oikeistolaisia aikalaissyöttöksiä vastaan.

Yleisesti ottaen Okkonen onnistuu sängen hyvin tulkitsemaan kannanottoja ja käsityksiä sekä kulloistenkin poliittisten tilanteiden että pitkäkestoisten ideologisten juonteiden ja etunäkökohtien kannalta. Käy selväksi, että monet oikeistolaiset esittivät ja ymmärsivät omat kantansa epäpoliittisina, asioiden oikean ja luonnollisen järjestyksen mukaisina, ja näkivät poliittisuutta vain vasemmiston pyrkimyksissä. Useimmat lukijat tulisivat tosin vähemmälläkin vakuuttuneiksi siitä, että myös oikeistolaiset näkemykset olivat poliittisia, ja niitä, jotka toisin ajattelevat, taajakaan toisto ei vakuuta.

Analyysi olisi hyötynyt argumentaation ja retoriikan tutkimuksen virikkeiden systemaattisemmasta hyväksikäytöstä. Niitä olisi tarjonnut etenkin Albert O. Hirschmanin tutkimus uudistusten vastustamisen retorikkasta. Teoreettis-metodologisen ulottuvuuden tällainen vahvistaminen olisi auttanut kiinnittämään enemmän huomiota erilaisten foorumien ja yleisöjen merkitykseen siinä, mitä ja miten puhuttiin, ja tunnistamaan käsitteiden hallinnasta ja merkityksistä käytyjä kamppailuja.

Okkonen työ ei ainoastaan tarkenna vaan myös muuttaa kuvaa peruskoulun toteutusvaiheen poliittisesta taistelusta. Siitä nousee erityisesti kaksi uutta tärkeää tutkimustulosta. Ensiksikin seikkaperäinen lainsäädäntöprosessien kuvaus osoittaa, että perustuslain tulkitseminen kietoutui peruskoulukiistaan tavalla, johon aikaisempi tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota.

Yksityisoppikoulujen kunnallistamisen vastustajille kyse oli sekä yksityisestä omistusoikeudesta että vanhempien valinnanvapaudesta. Toiseksi tutkimus tuo vakuuttavasti esiin Ruotsista luodun uhkakuvan. Samalla kun peruskoulun rakentajat ottivat mallia Ruotsista, koulu-uudistuksen kriitikoille sosiaalidemokraattien johtama Ruotsi oli sosialistisen muutoksen maa. Ruotsalainen sosialismi näytti konkreettisemmalta uhalta kuin Neuvostoliiton ja DDR:n, mikä on peittyneenä näkyvistä kylmän sodan voiton perspektiivistä tehdyissä jälkikäteistulkintoissa.

Kuvaa ”kouluoikeiston” sijoittumisesta ei-sosialistiseksi kutsutulle kentälle olisi kuitenkin ollut hyvä selvittää, samoin tuon kentän halkeamia ja muutoksia. Esimerkiksi Elinkeinoelämän Valtuuskunnan tehtävistä oli sen taustajärjestöissä erimielisyyttä: miten sovittaa yhteen ei-sosialistisen yhteistyön edistäminen ja vasemmistoyhteistyön hajottaminen, yhteyksien luominen sosiaalidemokraatteihin? Vasemmiston sisäiset jaot ja niitä koskeneet aikalaiskäsitykset olivat olennainen osa tutkimusajanjakson poliittista dynamiikkaa. Vasemmistoyhteistyö näyttäytyi oikeiston kavahtamana sosiaalidemokraattien vasemmistolaistumisena, mutta myös SKP:n taistolaisvähemmistön tuomitsemana sosiaalidemokraattisten ja enemmistökommunististen ay-

johtajien mukautumisena tulopoliittiseen luokkasopu-järjestelmään.

Okkonen hahmottaa tutkimansa kiistat vanhaa säilyttävien ja uutta vaativien ristiriitoina. Niitä ne paljolti olivatkin, mutta tämä ei näytä kattavan kaikkea sitä, mitä tekstin runsas informaatio sisältää. Peruskoulun arvostelijat joutuivat suhteuttamaan kantojaan muutoksiin siinä, miten kansallisen eheyden edellytyksiä arvioitiin julkisessa keskustelussa nopean sosioekonomisen rakennemuutoksen ja poliittis-kulttuurisen murroksen aikana. Heidän retoriikkaansa kuuluu, kuten väitöskirjan monista lainauksista näkyy, myös moderneja ajatuksia yksilöllisyydestä, yksilöiden erilaisuudesta, yhteiskunnan moniarvoisuudesta ja valinnanvapaudesta. Uusia ajatuksia omaksuttiin vanhojen instituutioiden vaalimiseen, ja vanhoille instituutioille annettiin uusia merkityksiä. Näitä teitä tutkimusajanjakson peruskoulukritiikin juonteet jatkuivat myöhemmässä ”tasapäistävän” julkisen koulujärjestelmän arvostelussa, jota Pisa-tulokset lopulta laimensivat.

Pääotsikko ”Peruskoulua vastaan” saa tukea yksityisoppikoulujen puolustajien ilmaisemista koulutusihanteista. Vuoden 1968 koulujärjestelmälaki edellytti kuitenkin myös ns. korvaavan koulun noudattavan peruskoulun opetussuunnitelmaa. Se, että rinnakkaiskoulujärjestelmän periaatteiden vaaliminen muuntui kamppailuksi uuden yhtenäiskoulujärjestelmän muodoista ja sisällöistä, voisi tulla esille selvemmin.

Tutkimusajanjakson loppuvaiheen tarkastelussa tutkimustehtävän rajat hieman hämärtyvät. Kiistoja opettajankoulutuksesta ja oppimateriaalista, erityisesti historianopetusta koskenutta kohua ns. Pirkkalan monisteesta, käsitellään perinpohjaisesti, mutta sitten tarkastelu laajenee Elinkeinoelämän Valtuuskunnan ja Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön poliittisiin tilannearviointeihin ja vaikutuspyrkimyksiin. Vasemmistovaaran torjunnan kuvauksessa syvennyttään Yleisradion ohjelma- ja nimityspoliittikaan. Johtopäätöksiin johdattaa kuitenkin tutkimustehtävää hyvin vastaava luku siitä, miten kylmän sodan loppuessa avautui ja rajautui uusia tähytysaukkoja koulu-uudistuksiin, ja johtopäätösluku tiivistää erinomaisesti tutkimuksen keskeisen annin. Reipas kirjoitustyylillä ja osuvat lainaukset tuovat esitykseen värikästä ajankuvaa.

Kaiken kaikkiaan Ville Okkonen on tuottanut tärkeätä uutta tietoa 1960- ja 1970-luvun yhteiskunnallisen muutoksen poliittisesta dynamiikasta. Hän osoittaa kasvatuksen ja koulutukseen liittyneiden kiistojen voimakkaan poliittisen latauksen. Poliittikka ja oikeus kietoutuivat niissä yhteen, ja niihin latautui kamppailu yhteiskuntajärjestelmästä ja -järjestyksestä. Tutkimus tuo vahvasti esiin myös sen, ettei Ruotsi ole ollut Suomessa vain esikuva vaan myös varoittava esimerkki ja vaarallisten ajatusten tartuttaja. Näin tämä työ tarjoaa

kiinnostavia näkökohtia myös keskusteluun pohjoismaisen hyvinvointivaltion muotoutumisesta.

Pauli Kettunen, VTT, professori
Helsingin yliopisto

Pätevä kuvaus Suomen ja Ruotsin sotilasyhteistyön historiasta

Sten Ekman:

Pohjolan salainen liitto. Ruotsi ja Suomi kylmässä sodassa. Alkuteos: Sverige och Finland under kalla kriget: hemligt militärt samarbete. Suomentanut Veikko Ahola. Docendo 2018. 252 s. ISBN 978-952-291-521-4.

Pohjois-Ruotsin sotilaalliseen maanpuolustukseen omista tutkimuksissaan vihkiytyneen ruotsalaisen Sten Ekmanin (s. 1949) tietokirja tarjoaa sukelluksen Suomen ja Ruotsin sotilaallisen yhteistyön historiaan. Tutkimus avaa ruotsalaisen näkökulman kylmän sodan aikaisiin asetelmiin, joissa Suomi toimi ”puskurina” Ruotsin itäisellä reunalla. Samalla teos taustoittaa yleisen historian perusteet viime vuosisadan historiaa vähemmän tunnetulle. Se on oikeastaan läpileikkaus koko 1900-luvun suomalais-ruotsalaiseen yhteistyöhön ja sen taustoihin, vaikka otsikko antaakin olettaa käsittelyn rajoittuvan vain kylmän sodan aikaan. Ekman antaa lukijan odottaa ”pääsyä” kylmään sotaan jonkin aikaa, sillä tapahtumia sivutaan kirjan ensimmäisellä puolikkaalla harvakseltaan. Käsittely painottuu aluksi Suomen itsenäisyyden alkupuolelle sekä viime sotien aikaisiin tapahtumiin.

Joitain osin Suomen itsenäisyyden alkuvaiheet on kuvattu hiukan liian hätäisin johtopäätöksin: esimerkiksi jääkärit esitetään sortokauteen liittyvinä ”maanpakolaisina”, vaikka heidät pääosin värväystoiminnan kautta järjestettiin Saksaan sotilaskoulutukseen. Historian yksityiskohdat eivät kuitenkaan horjuta kautta kirjan läpinäkyvää arvostusta suomalaista sotilaskoulutusta ja puolustuskykyä kohtaan. Tutkimuksessaan Ekman osoittaa ruotsalaisten pitäneen arvossa suomalaisten tahtoa puolustaa omaa maataan, joskaan sen ei kylmän sodan aikaisissa laskelmissa arveltu loputtomiin riittävän. Ruotsilla olikin tähän varautuen suunnitelmia, jotka sisälsivät sotilaallisia toimia oman maa-alueen lisäksi myös Suomen puolella. Ekmanin kirjan mielenkiintoisimpia teemoja ovatkin siten ruotsalaisten puolustus suunnitelmien tarkastelut, joiden lukeminen rinnan tiedossa olevien suomalaisten kylmän sodan

aikaisten suunnitelmien kanssa avaa uudenlaisen pohdinnan näkökulmia.

Aikaisempi sotahistorian tutkimus on jo avannut meille dualistista uhkakäsitystä 1950- ja 1960-lukujen suomalaisessa puolustus suunnittelussa, jossa uhkan arvioitiin ainakin virallisesti suuntautuvan Suomeen lännestä.¹ Ruotsilla ei Ekmanin mukaan ollut epäselvyyksiä uhkan painopisteestä. Suunnitelmat ja arviot pohjautuivat eräitä länsiskenaarioita lukuun ottamatta vain Neuvostoliiton muodostamaan uhkaan. Kuitenkin Suomen haastava asema idän ja lännen välisenä puskurina YYA-velvoitteineen tiedostettiin Ruotsissa. Samalla se hankaloitti maiden välistä yhteistyötä, koska liian läheiset suhteet olisivat loukanneet suurvaltaa. Ekmanin mukaan kuitenkin koko kylmän sodan ajan sekä puolustusvoimien että politiikassa johtavassa asemassa olevien suomalaisten ja ruotsalaisten kesken tehtiin jonkinlaista yhteistyötä ja tietojen vaihtoa. Siten Ekmanin tutkimus pakottaa pohtimaan, että ruotsalaiset ovat kuitenkin arvioineet Suomen osaksi länsimaita, YYA-sopimuksesta huolimatta. Aiempi kotimainen tutkimus on nimittäin osoittanut, että kaikkialla lännessä näin ei suinkaan ainakaan kylmän sodan alkuvuosina oltu ajateltu.²

Sten Ekman kuvailee, kuinka Ruotsi varautui toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten idän ja lännen vastakkainasettelussa tilanteeseen, jossa Keski-Euroopassa eskaloituva konflikti olisi ajanut myös Ruotsin mukaan sotilaalliseen kriisiin. Neuvostoliiton arvioitiin pyrkivän turvaamaan Naton vastaisen rajansa pohjoisessa aggressiolla, joka olisi tarkoittanut Suomen ainakin osittaista miehittämistä ja siten hyökkäyksen jatkamista edelleen Ruotsin alueille. Mahdollisena kehityskulkuna nähtiin neuvostodivisioonien vyöryminen Suomen kautta Ruotsin Lappiin, samanaikaisesti toteutettujen suurten mairinnousujen kanssa etelämmäksi Ruotsin rannikolle. Lähtökohtaisesti oletuksena oli, että varautumista varten hyökkäyksestä saataisiin ennakkovaroitus hyvissä ajoin ”hälytyskelloina” toimivien naapurimaiden, etenkin Suomen avulla.

Ekman esittää, että Suomen osuus tässä asetelmassa oli ruotsalaisille erittäin merkittävä: Suomen puolustus olisi ainakin jonkin aikaa pidätelty hyökkäyksen poissa Ruotsin alueelta, mikä olisi samalla ollut ennakkovaroitusaikaa ruotsalaisten puolustusvalmisteluille ja liikekannallepanolle. Ekman ei suoraan esitä arviota Suomen puolustuksen suorituskyvystä kylmän sodan aikana, joskin aika ajoin välillisesti sivuaa sitä, kuten Suomen 1950-luvun aikaisen, heikohkon ilmapuolustuksen osalta. Kuitenkin teos sisältää joitain arvioita siitä, miten kauan Suomen uskottiin ”kestävän”. Ruotsalaisten intresseissä oli niin ikään voittaa aikaa liikekannallepanon toteutukselle tukemalla taisteluita Suomen puoleisella alueella, viivyttyäkseen Neuvostoliiton pääsyä Ruotsin alueille.

Haastatelluilta ruotsalaisupseereilta saaduilla tiedoilla Ekman hahmottelee ruotsalaisten kylmän sodan

lopulle muotoutuneita suunnitelmia. Perusajatuksena pohjoisella operaatiosuunnalla oli, että Neuvostoliiton hyökkäystä Suomen kautta Ruotsiin viivytettäisiin Tornionjoelta alkaen. Puolustuksen painopiste suunniteltiin linjalle, joka kulki Kalixjokea pitkin. Vihollinen tuli lyödä reservien vastahyökkäyksiin viimeistään Luulajanjoella. Keskeinen rooli taisteluiden aloittamisessa Kalixjoki-linjalla olisi ollut ruotsalaisten paikallispuolustuksella. Sen ryhmittymisen vaihtoehdoissa merkitystä oli etenkin sillä, miten suomalaisjoukot olisivat onnistuneet estämään alueidensa miehittämisen. Lisäksi Suomen puolelle olisi ulotettu ruotsalaisia sissijoukkoja, joilla olisi ollut sekä tiedustelu- että taistelutehtäviä Suomen alueella. Näiden osalta mielenkiintoisena yksityiskohtana mainittakoon Tornionlaaksosta Ruotsin Lapin rajajääkärikomppanioidiin sijoitetut, suomea sujuvasti puhuvat reserviläiset, joiden sukulaiset asuivat Suomessa ja joiden oletettiin ilman muuta saavan ryhmittyä Suomen puolelle kriisin alkaessa. Nämä valmistautuivat myös Neuvostoliiton joukkoja pakenevia suomalaissotilaita kohdatessaan ompelemaan näille ruotsin lipun hihaan, jonka jälkeen heidät olisi suunnitelmassa ryhmitetty ruotsalaisten joukkoihin omina yksiköinä. Mielenkiintoista olisi kuulla, millainen näkemys suomalaisilla olisi tästä ollut.

Esitettyjen johtopäätösten ja väitteiden pohjana ovat lähdeviitteiden mukaan sekä arkistolähteet että tutkimusajankohtana avaintehtävissä palvelleiden ruotsalaisten sotilaiden haastattelut. Tietoja on tuettu tutkimusajan artikkeleilla ja aikaisemmalla tutkimuksella. Ekmanin teos ei sisällä esitettyjen tietojen perustaksi lähdeluetteloa, mutta työn lähdeviitteistä voi lukiesaan seurata, mihin perustuen Ekman väitteensä esittää. Perustelut painottuvat ruotsalasiin lähteisiin, joskin joitain suomalaisiakin on lainattu tai haastateltu. Tekstiä elävöittävät lukuisat suorat lainaukset, joilla on pyritty tuomaan päivänvaloon yhteistyön konkretiaa, jonka olemassaolo vielä jokin aika sitten jyrkästi kiellettiin.

Ekman kirjoittaa puolustusyhteistyön operaatioturvallisuuden haasteista kuvaavasti. Esimerkiksi Itämeren kylmän sodan aikaisen meriliikenteen valvonnan kannalta merkitykselliselle Ahvenanmaalle suunnattavasta, ruotsalaisten sotilaallisesta operaatiosta ei arkaluontoisuutensa vuoksi ollut olemassa kirjoitettua suunnitelmaa. Käsky olisi annettu komentajille suullisesti, vasta tilanteen alkaessa. Ekmanin mukaan osa hänen haastattelemistaan ruotsalaisista on kieltänyt oman nimensä julkaisun, tai yhä kiistää tietävänsä aiheesta mitään. Tämäkin kuvastaa ajankuvaa operaatioturvallisuudesta; asioiden salaamisesta hyvin rajatun piirin tietoon, sekä sen ajattomista näkökohdista geopolitiikkaan. Viime sotien jälkeinen 1950- ja 1960-lukujen suomalainen operatiivinen suunnittelu oli operaatioturvallisuuden näkökulmasta erittäin tarkoin salattua. Ekman todistaa asian olleen samoin myös länsinaapurissamme.

Valitun temaattisen käsittelyn vuoksi teksti pakottaa lukijan palaamaan vuosisadan alkuun ja sieltä takaisin kylmään sotaan yhä uudelleen. Esitetyt takaisinkytkennät eivät kuitenkaan häiritse lukemista, vaikka tekevät kronologiasta hivenen sirpaleisen. Samalla Ekman kuitenkin tarjoaa mahdollisuuden ymmärtää läpi vuosikymmenten kantaneita pysyviä elementtejä, joihin geopoliittiset realiteetit ovat ohjanneet. Esimerkkinä tästä toimii Ahvenanmaan strategista asemaa käsittelevässä luvussa esitetty, vuonna 1940 kirjoitettu kirje, jolla Ekman viittaa yhä tänä päivänä päteviin lainalaisuuksiin. Ekman toteaa kirjassaan, että ”Ruotsin maantieteellinen sijainti on perustavanlaatuisen geostrateginen tosiasia”, jonka vuoksi nykyisten Itämeren alueen jännitteiden kestäessä Ruotsin ja Suomen yhteiset intressit kohtaavat jälleen. Kirjan rakenteen osalta alun johdanto sisältää myös johtopäätökset, sillä erillistä yhteenvetoa ei ole. Sen sijaan Ekman esittelee kirjansa lopuksi Suomen ja Ruotsin nykyisiä yhteistyön muotoja, mahdollisuuksia sekä yhdessä toteutettuja viimeaikaisia sotilaallisia harjoituksia. Siten Ekman siirtää lukijan ajassa kylmän sodan otsikostaan 2010-luvulle, kannustaen näin lopuksi pohtimaan ruotsalaisten turvallisuuspolitiikan kehitysnäkymiä.

Mika Jääskeläinen, tohtorikoulutettava
Maanpuolustuskorkeakoulu

1. Ks. esim. Vesa Tynkkynen & Petteri Jouko, *Towards east or west? Defence planning in Finland 1944–1966*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2007.
2. Ks. esim. Juuso Säämänen, *Suurmaihinnosun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan. Suomen meripuolustuksen maihinnosuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päätymisestä 1960-luvulle*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2017, 77–78.

Hobsbawmin Marx ja marxismi

Eric Hobsbawm:

Kuinka muuttaa maailmaa. Suom. Tatu Henttonen. Vastapaino 2019. 495 s. ISBN 978-951-768-6976. Alkuteos **How to Change the World – Reflections on Marx and Marxism**. Yale University Press 2011.

Etsittäessä lähihistoriasta historioitsijoita, jotka ovat väsymättömminkin kantaneet marxilaisen tutkimuksen perinnettä, katse kääntyy vääjäämättä Britanniaan. Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, E.P. Thompson ja Eric Hobsbawm muodostavat historia-teoreettisessakin mielessä kunnioitettavan ryhmän porvarilliseen (liberaaliin ja konservatiiviseen) historian-

kirjoitukseen ja -teoretisointiin kriittisesti suhtautuneita ’Leftistejä’. Kullakin on ollut oma taistelulenttensä: Dobb määritteli feodalismista kapitalismiin siirtymisen luokkarakenteen rajuna muutoksena ja luokkataisteluna, Hilton keskittyi talonpoikien osaan tuossa prosessissa, Hill loi uuden tulkinnan Englannin porvarillisista vallankumouksista ja Thompson nosti varhaisen työväenkulttuurin unohduksesta.

Hobsbawmin (1917–2012) tuotanto on ryhmän laaja-alaisin olottuna työväen, talonpoikien ja kansallisten liikkeiden historiasta maailmanhistoriaan, Englannin historiasta Euroopan ja latinalaisen Amerikan historiaan, 1700-luvulta näihin päiviin. Teossarja *Age of Revolution* (1962), *Age of Capital* (1977), *Age of Empire* (1987) ja *Age of Extremes* (1994) luotasi kapitalismin kehitysvaiheet 1700-luvun lopulta nykypäiviin sen tuottamien taloudellisten ja poliittisten voittojen, sekasorron ja katastrofien läpi. Esseekokoelma *On History* (1997) näytti historiallisen materialismin olevan yhä pätevä muutoksen selitysmalli. Marxilaisista marxilaisimpana hän piti lujasti kiinni materiaalin perusta/ylärakenne -asetelmasta. Sivustatukea on antanut muun muassa Terry Eagleton provokatiivisessa teoksessaan *Why Marx Was Right* (2011).

Hobsbawmin tuotanto on epäilemättä merkittävä kontribuutio paitsi historiantutkimukseen, yhteiskuntien muutosteoriaan, niin myös demokraattisen ja sosialistisen historiatietoisuuden kasvattamiseen. Hänen työllään onkin ollut sekä tutkimuksellinen että poliittinen vaikutus. Myös uusin kirja, Tatu Henttonen päävästi suomentama *Kuinka muuttaa maailmaa*, tähtää samoihin päämääriin, painotuksen ollessa marxilaisen perinteen tukemassa muutoksen politiikassa. Työväestön marxilaisella historiatietoisuudella pohjustetaan ymmärrystä muutoksen mahdollisuudesta ja siitä potentiaalista, mikä ihmisillä on muutokseen yleensä. Tähän päämäärään Hobsbawm tähtää myös teoksen sisään rakennetulla marxilaisuuden historiankirjoituksen revisiolla.

Hobsbawm ei kirjoita vain järjestäytyneen työväenluokan historiaa, vaan laajentaa tarkastelua *työväestön* kokemusmaailmaan kaikessa totaalisuudessaan. Tähän kuuluu myös politiikka, kuten kysyttäessä, miten työväki reagoi tuotantosuhteiden muodonmuutokseen ja oliko esimerkiksi kapitalistien ’lahjomalla’ työväestön eliitillä osuus kapitalismin säilymisessä? Ja että, oliko työväenliike kriisissä, kun sen eri sektiot ajoivat ja ajavat omia etujaan. Toisaalta oli tultu tilanteeseen, jossa sosialismin oli, varsinkin sosiaalidemokraattisessa muodossaan, varmistettava markkinatalouden tuottaman vaurauden oikeudenmukainen jako.

Teos on marxilaisuuden historiallinen testamentti kertoessaan Marxin ja Engelsing ajattelun kehityksestä ja jälkivaikutuksesta. Hobsbawm ei pidä marxilaisuutta ainoastaan merkittävänä tekijänä modernin ajattelun

(vrt. Nietzsche, Freud) muotoutumisessa, vaan myös todellisena yhteiskunnan alakerrosten liikuttajana, millä on ollut 1900-luvulla aika ajoin mullistava rooli.

Heti alkuun Hobsbawm etsii todisteita marxilaisuuden nykyrelevanttiudesta – kenen ajattelu on kantanut tähän päivään? 1800-luvun loppupuolen mahtava Herbert Spencer on painunut unholaan, sitävastoin Marx oli BBC:n taannoisessa äänestyksessä ”kaikkien aikojen suurin filosofi”. Tämä johtui Hobsbawmin mielestä siitäkin, että neuvostojärjestelmän luhistumisen jälkeen kapitalistit (mm. George Soros) ovat kiinnostuneet Marxista, kun heille alkoi kummitella *Kommunistisen manifestin* maailma.

Hobsbawm marssittaa etemme sosialismin ja kommunismin esitaistelijat alkaen ensimmäisestä saksalaisesta kommunistisesta teoreetikosta, Wilhelm Weitlingistä (ei sentään Jeesuksesta). Niin saksalainen filosofia, ranskalainen utopiasosialismi kuin brittiläinen poliittinen taloustiedekin varustivat Marxin ja Engelsin yhteiskuntakritiikin aineksilla, mitkä he muokkasivat omiin tarkoituksiinsa. Yllättävästi muun muassa Robert Owenin kyky toteuttaa utopiaa käytännössä oli tehnyt suuren vaikutuksen sekä Marxiin että Engelsiin. Utopistit Saint-Simon ja Fourier olivat puolestaan porvarillisen individualismin kritiikissään terävämpiä, mutta omistamisen taloustieteessä avuttomampia kuin britit. Siltä pohjalta Hobsbawm analysoi Marxin ja Engelsin ’politiikkaa’ eli ideoita valtiosta, sen instituutioista ja kapitalistisen kehityksen ristiriidoista, luokkataistelusta (politiikan ydin), vallankumouksesta ja sen strategiasta ja organisoinnista, kun proletariaatti syntyy sen ”haudankaivajaksi”. Kaivuun jäljiltä kommunistisen yhteiskunnan muoto ja olemus jäävät arvoitukseksi, jota myöhemmät marxilaiset ovat yrittäneet epätoivoisesti ratkaista.

Marxia ja Engelsiä käsittelevästä jaksosta löytyy viljalti uutta tietoa heidän tekstiensä synty- ja reseptiohistoriasta, kuten Engelsin 24-vuotiaana kirjoittamasta, tuolloin jo ympäri Eurooppaa löydetyn uuden yhteiskuntaluokan, proletariaatin, asemasta Englannissa (*Työväenluokan asema Englannissa*, 1845), *Grundrissestä*, *Kommunistisesta manifestista*, *Saksalaisesta ideologiasta*, *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksesta ja *Pääomasta*, jotka ovat kaikki saaneet sosialistien ja kommunistien käsissä klassikkoaseman.

Puolet teoksestaan Hobsbawm omistaa marxilaisuuden historialle vuosina 1880–2010, mitä hän ei aiheen tavanomaisen käsittelyn tapaan käsitä ainoastaan marxilaisen teorian, sen vastaanoton ja liikkeiden historiaksi, vaan osoittaa sillä olleen syvävaikutus yleiseen kulttuuriin ja älylliseen ilmastoon. Ajanjakso 1880–1914 näyttyytyy marxilaisuuden kilpailuna sieluista muiden ideologioiden kanssa ja osoittautuu, että se levisi laajalti: muun muassa Saksassa, Ruotsissa ja Suomessa sosiaalidemokraateilla oli 30–40% ääniosuus. Löytyi

leegio uusmarxilaisia ja laillisuuteen taipuvaisia legitimitarxilaisia sekä sellaista eurooppalaista lukeneis-toa ja akateemista sivistyneistöä, joka oli imenyt aineksia marxilaisuudesta. Erityisen kiinnostavaa on, kuinka eklektisesti poliittisesti radikalisoituneet sosiologit ja modernit yhteiskuntahistorioitsijat siinä missä avantgarde -taiteilijatkin ammensivat Marxin tuotannosta.

Hobsbawm osoittaa marxilaisuudesta tulleen 1920- ja 1930-lukujen mittaan merkittävä älyllinen tekijä, eikä vähiten Venäjän vallankumouksen herättämän kiinnostuksen takia. Kapitalismin aiheuttama hävitys (suuri lama) ja Hitlerin menestys ruokkivat vasemmistoradikalismia ja antifasismia ja syntyi yli ideologisten ja kansallisten raja-aitojen ulottuvia rintamia – niin vakavaksi länsimaisen sivistyksen tuhon uhka alettiin esimerkiksi vanhan sivistysporvaristonkin keskuudessa ymmärtää. Sodan jälkeen tämä johti siihen, että ongelma sosialismin ja antifasismien yhdistämisestä katosi ja kommunisti- ja sosialistipuolueet olivat vahvempia kuin koskaan ja pääsivät mukaan hallituksiin ja moniaalla päättämään ’kansandemokraattisista’ reformeista. Ajateltiin myös sodanaikaisen antifasistien, kapitalistien ja sosialistien liittouman voivan jatkaa rinnakkaineloaan niin kansallisesti kuin kansainvälisesti. Tässä oli kuitenkin paljon taktiikkaa, sillä antifasismi ei suinkaan ollut mikään päämäärä marxilaisille intellektuelleille, sen vain uskottiin auttavan kapitalismin kukistamisessa. Kun niin ei sittemmin tapahtunut, monet luopuivat aatteesta – olkoonkin, että osallistumisesta fasismien kaatamiseen voitiin olla ylpeitä.

Hobsbawm ottaa erityiskäsittelyyn Antonio Gramscin ja hänen vaikutuksensa, mikä alkoi kunnolla näkyä Italian ulkopuolella vasta 1970-luvulla, kun uusmarxilaisuuden korkein aalto oli jo takana päin ja gramscilaisen poliittisen toiminnan teorian käytäntöön soveltamisen paras *momentum* oli menetetty. Marxilaisuuden suosio älymystön keskuudessa oli huipussaan, mutta samaan aikaan Gramscin lanseeraamaa *hegemonian* käsitettä alettiin käyttää yhä holtittomammin. 1970-luvun lopulla alkanutta marxilaisuuden nopeaa taantumista ei edes Hobsbawm ollut osannut ennustaa – hänkin oli Marxin kuoleman satavuotispäivänä katsonut ylpeänä sen ”suuria edistysaskeleita”. Seurasi marxilaisuuden synkimmät 25 vuotta.

Marxilaisuuden taantumien syyt ovat hyvin tunnettuja: siihen nojanneet poliittiset järjestelmät Euroopassa joutuivat kriisiin ja Kiina muutti kurssin kohti kapitalismia. Neuvostojärjestelmän romahdus lopetti marxismilenismin valtiovallan. Marxilaisuuden uskottavuus parempaa tulevaisuutta lupaavana teoriana heikentyi, kun se yhdistettiin totalitarismin ja liberaalidemokraattinen ideologia marxilaisuuden demonisoijana voimistui. Kommunistipuolueet alkoivat hajota, kun antifasistisen rintaman muodostanut sukupolvi poistui näyttämöltä. Ylipolitisoituneet, radikaalit opiskelijaliikkeet menetti-

vät otteensa nuorisosta. Marxilaisen historiantulkinnan haastoivat muun muassa ranskalaisen *Annales*-koulun piiristä nousseet historioitsijat.

Mitä marxilaisuudesta jää 2000-luvulle jäljelle? Jääkö se vain oppaaksi kapitalismiin, haastaako se vielä uskon markkinoiden rationaalisiin valintoihin ja itseään korjaaviin mekanismeihin ilmastokatastrofin häilyessä sivilisaation elämänjatkumisen uhkana? Koska Hobsbawm päättää teoksensa analyysiin järjestäytyneistä työväenliikkeistä, näkymä jää epäselväksi – miten ne voivat luokkien ja luokkataistelun, jopa revisionistisen muutoksen hylkäämisen jälkeen antaa toivoa rikkaiden ja köyhien levenevän kuilun kuromiseksi? Jääkö vallankumoushenki anarkistien elvytettäväksi ja miten etnisyyteen, uskontoihin, sukupuoliin, eri elämäntyyliin perustuvat uskolliset voivat täyttää vasemistoideologioiden jättämän tilan? Onko jatkuvasti voimistuva muukalaisvihamielinen etninen nationalismi mielekäs poliittinen vaihtoehto? Kovanahkaisena marxilaisena Hobsbawm jää kysymään, eikö kapitalismia pidä jälleen analysoida historiallisesti, 'lopun' sijasta yhtenä suureen kriisiin johtavana vaiheena – vaiheena, jossa järjestelmä voi vaihtua.

Anssi Halmesvirta, D. Phil., dosentti
Jyväskylän yliopisto

Kuningas, kirkko ja uusi valtio

Jason Lavery:

Reforming Finland. The Diocese of Turku in the Age of Gustav Vasa 1523–1560. Studies in Medieval and Reformation traditions, volume 210. Brill 2017. 230 s. ISBN 978-9004354692.

Oklahoman yliopiston historian professorin Jason Laveryn teos on tiivis, alkuperäislähteisiin perustuva yleisesitys reformaation toteuttamisesta Euroopan pohjoislaialla. Laveryn perusteesi on selkeä eikä sinänsä kovin yllättävä: reformaation läpivieminen oli Kustaa Vaasan valtionrakennusprosessin ja luterilaisuuden leviämisen tulos. Kustaa Vaasan ajan pirstaleisen lähdeaineiston monipuolinen käyttö tuo Laveryn argumentaatiolle voimaa ja lisää teoksen painoarvoa.

Kirja purkaa osiin suomalaisen historiankirjoituksen luomaa kuvaa ja sivuaa myös reformaation merkitystä uskonnollisena ja nationalistisena myyttinä. Tutkimusten ja tulkintojen kerrostumat ovat luonteva osa koko teosta. Laveryn teos ei pyri murskaamaan suomalaisen historiankirjoituksen tulkintoja, mutta tapahtumien keskushenkilö ja *primus motor* on teoksessa Kustaa Vaasa, ei Mikael Agricola.

Kirjansa aluksi Lavery täryyttää, että suurimman osan Suomen reformaatiota käsittelevästä tutkimuksesta ovat tehneet ”Kirkkohistorioitsijat, jotka ovat opiskelleet tai työskennelleet Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa”. Tätä hän pitää yhtenä syynä siihen, miksei suomalainen reformaation tutkimus ole valtavasta volyymistään huolimatta ollut erityisen moniäänistä. Toinen syy ristiriidattomalle tutkimustraditiolle on Laveryn mukaan se, ettei reformaatio yksinkertaisesti Suomessa ollut niin raju ja repivä prosessi kuin monissa muissa maissa. Se ei jättänyt jälkeensä savuavia raunioita eikä luonut uusia uskonnollisia ryhmittymiä.

Savuavien raunioiden puute onkin yksi Laveryn kirjan keskeisistä teemoista. Suomen reformaattorit olivat mannereurooppalaisiin kollegoihinsa verrattuina käytännöllisiä ja joustavia. Reformaatio vietiin läpi silmiinpistävästi rauhallisesti, vaikka kirkko oli taloudellinen mahti jolla oli sotilaallista voimaa. Kirkonmiehet olivat Kustaa Vaasan projektin aktiivisia toteuttajia, eivät hallitsijan vastustajia tai uudistustoimien passiivisia kohteita. Luterilaisilla reformaattoreilla ja kuninkaalla oli yhteiset intressit. Laveryn mukaan reformaattorit eivät vastustaneet kirkon omaisuuteen kajoamista, koska kirkon tuli keskittyä sielujen pelastamiseen, ei maalliseen mammonaan eikä päivänpolitiikkaan. Luterilainen oppi salli myös hallitsijan ottaa itselleen tärkeä rooli kirkon asioissa.

Lavery korostaa, ettei reformaatio ollut Suomessa mikään vääryyksiä korjaava liike eikä siihen liittynyt merkittävää yhteiskunnallista kuohuntaa. Kansa tai reformaattorit eivät siis täällä nousseet kirkon hallintoa tai yhteiskunnallisia epäoikeudenmukaisuuksia vastaan. Kirkko oli pohjoisessa opillisesti suvaitsevainen, ja luterilaisten teologioiden ajatuksille riitti tilaa. Laveryn teos saa ajattelemaan, että uskonnollinen tilanne Ruotsissa ja Suomessa oli Kustaa Vaasan aikaan paljon sopuisampi kuin puoli vuosisataa myöhemmin, jolloin katolisten ja protestanttien välisessä taistelussa ei enää ollut minäkäänlaista sijaa konsensukselle ja eri uskoa tunnustavien hallitsijakandidaattien kiivailu johti sisällissotaan.

Yksi Laveryn teoksen kantavista teemoista on kansankielisen jumalanpalveluksen ja uskonnollisten tekstien merkitys. Lavery ei pyri riistämään Agricolaalta suomen kirjakielen isän titteliiä vaan hivenen yllättävästi päätyttyä jopa korostamaan hänen työnsä merkitystä. Laveryn mukaan ilman Agricola ja hänen aikalaistensa pohjatyötä ”on varsin mahdollista, että suurelta osin suomenkielistä Suomea ei olisi tänä päivänä olemassa”.

Tästä voi kyllä olla monta mieltä, vaikka 1600- ja 1700-lukujen hallinnon totaalinen ruotsinkielisyys vaikeuttaa suomen kielen pohjavirtausten hahmottamista. Ainakaan Agricola ei suurvalta-ajan Ruotsissa ollut mikään puheenaihe.

Vaikka Lavery nojaa työssään valtavaan aineistoon, hän ei kuitenkaan sorru historiankirjoituksen helmasyn-

tiin eli lähteiden ja teorioiden liialliseen pyörittämiseen ja niiden taakse piiloutumiseen. Leipätekstiä teoksessa on tasan 200 sivua: se on tiivis ja hallittu esitys ja etenee välillä suorastaan vauhdikkaasti. Lukijan ei anneta unohtaa, mitkä ovat tutkimuksen keskeiset teesit.

Teos on tarkoitettu kansainväliselle lukijakunnalle, mutta edellyttää lukijalta jonkinasteista perehtymistä Pohjois-Euroopan uuden ajan alun historiaan. Laveryn

teoksen maantieteellisesti laaja kohderyhmä konkretisoituu tavassa, jolla hän kuvaa Turun hiippakunnan kokoa: ”suurin piirtein amerikkalaisen Utahin osavaltion kokoinen, hieman pienempi kuin Romania ja hieman suurempi kuin Valko-Venäjä”.

Mirkka Lappalainen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto